

TUSSEN BESTUURDERSOCIËTEIT EN
POLITIEKE PARTIJ

Lijden loutert, zo luidt een bekend gezegde in christelijke kring. Hetzelfde wordt beweerd over de oppositie. Een verblijf buiten de regering biedt mogelijkheden om op adem te komen, slepende conflicten te beslechten, en de eigen identiteit te hervinden.

Het vorige hoofdstuk liet zien dat bij deze veronderstelling de nodige kanttekeningen zijn te plaatsen. De Tweede-Kamerfractie van het CDA was tussen 1994 en 1998 vaker het toneel van chaos dan van toenemend zelfbewustzijn. Oppositie leek eerder het probleem dan de oplossing. Er was meer lijden dan loutering.

Maar gold dat ook voor de partij? Misschien was daar de situatie beter, en verliep de aanpassing aan de nieuwe rol soepeler. Partijbestuurders hoeven niet de dagelijkse en vaak ondankbare strijd van een oppositie-fractie te leveren. De ideologen van het Wetenschappelijk Instituut konden op zoek gaan naar de wortels van de beweging. De gewone leden hoefden hun wensen niet meer ondergeschikt te maken aan het bestuurlijk belang.

Er is nog een reden om de aandacht op de partij te richten. Zoals eerder bleek, verschoof in de zomer van 1994 het politieke zwaartepunt binnen het CDA van het Binnenhof naar de Dr. Kuyperstraat, waar het partijkantoor is gevestigd. Waarnemend voorzitter Lodders-Elfferich intervenieerde in de formatie-onderhandelingen. Ze zegde de toenmalige politieke leider Brinkman de wacht aan. De nieuwe partijvoorzitter, Hans Helgers, bemoeide zich permanent met de fractie en stelde een grondige schoonmaak van haar gelederen in het vooruitzicht. Hij en Lodders namen het voortouw bij het aanwijzen van de nieuwe lijsttrekker en het schrijven van het verkiezingsprogramma voor 1998.

Eén en ander riep diverse vragen op. Werd met het vertrek van Lubbers en Brinkman en de komst van Lodders en Helgers de ene

oligarchie verwisseld voor de andere? Maakte na de opheffing van het Catshuis-overleg nu een kleine elite in het Kuiperhuis de dienst uit?

De vragen zijn mede relevant omdat er in het tijdperk-Lubbers vaak klachten waren geweest over het bestaan van een paladijnen-cultuur binnen de partij. De bestuurder/activist/vrijwilliger Gerrit van den Berg had zich erover opgewonden, maar zijn irritaties nooit aan de openbaarheid prijsgegeven. Anderen hadden dat wel gedaan, CDA-senator Kaland bijvoorbeeld met zijn kritiek op de 'stemvee'-houding van de Tweede-Kamerfractie.

Een andere senator, de advocaat Wagemakers, formuleerde het later nog scherper. 'Een paar mensen, waaronder Lubbers, hadden de zeggenschap in de partij,' zei hij bij zijn vertrek in 1995 als Eerste-Kamerlid. 'Tedereen dromde een beetje om hen heen in de hoop dat ze ooit in de kring van begunstigden zouden vallen. Daarmee verschraalde het interne gedrag. Zo ontstond een stroperige cultuur van lieden die elkaar napraatten en gelijk gaven, naar de ogen keken en hoopten dat als zij zich maar schikten naar wat kennelijk de opgelegde norm was, zijzelf in beeld zouden komen.'¹

De vraag was of na het vertrek van Lubbers en andere bestuurlijke goden deze paladijnen-cultuur zou verdwijnen, en plaats zou maken voor een nieuwe politieke cultuur die de christen-democratie als oppositionele beweging stijl en inhoud kon geven.

Mei 1996 werd het CDA opgeschrikt door een zoveelste nieuwsbericht, waarop de partij niet zat te wachten. Media meldde dat het Openbaar Ministerie (OM) een onderzoek zou beginnen naar het democratisch gehalte van het CDA. Aanleiding vormde een brief van het partijlid Kruijer uit Heemstede aan het OM. Daarin beschuldigde hij de partij ervan de hand te lichten met het verenigingsrecht.

Eén van de grondbeginselen van dat recht was de scheiding van bestuur en toezicht. Daar wrong bij het CDA de schoen, aldus de briefschrijver. Immers, leden van het dagelijks bestuur hadden ook stemrecht in toezichthoudende organen, zoals de partijraad en het partijbestuur dat datzelfde dagelijks bestuur moest contro-

leren. De baas controleerde zichzelf, kortom.

De klacht bleek genoeg te zijn onderbouwd om door het OM in behandeling te worden genomen. In een brief van 24 oktober 1996 stelde de Haagse hoofdofficier Blok dat de uitkomsten van een eerste onderzoek 'dusdanig zijn dat het niet uit te sluiten is dat de statuten in strijd met de wet zijn'. Mocht dat na nader onderzoek werkelijk het geval blijken, dan zou het CDA kunnen worden ontbonden.

Zover kwam het echter niet. Het onderzoek liep met een sisser af, nadat het CDA een statutenwijziging had toegezegd. Niettemin bevestigde de klacht weer eens het beeld van een CDA als een ondoorzichtige organisatie, waar een handvol partijbestuurders de dienst uitmaakt.

Het OM deed zijn onderzoek in dezelfde tijd dat de zogeheten 'commissie van vier' op zoek ging naar een nieuwe lijsttrekker. Ook dat orgaan was geen wonder van democratische zuiverheid. Van twee van de vier leden, fractievoorzitter Heerma en vicevoorzitter Lodders, was namelijk niet helemaal duidelijk of ze zelf kandidaat voor die functie waren. Alleen partijvoorzitter Hans Helgers en senaatsfractievoorzitter Luc van Leeuwen hadden geen directe persoonlijke belangen.

In zekere zin was de commissie de voortzetting, maar dan in afgeslankte vorm, van het zogeheten politiek afstemmingsoverleg, dat in het vorige hoofdstuk ter sprake kwam. De vorm was traditioneel, omdat ze heel erg leek op het Catshuis-overleg. Ook het gezelschap was heel erg bekend. Het betrof allemaal voorlieden die tien, vijftien, in het geval van Lodders en Van Leeuwen al twintig jaar binnen de top van de partij meeliepen. 'Eigenlijk heeft de partijtop zich niet vernieuwd,' zei de eerder genoemde Wagemarkers hierover. 'Dat is typerend voor een partij die kleiner wordt. De mensen aan de top blijven, die eronder zitten, vallen af.'²

De enige nieuweling binnen de partij-elite, en dan nog een relatieve nieuweling, was Hans Helgers. Als mede-oprichter van de eerste CDA-afdeling Utrecht, voorzitter van de provinciale afdeling van Utrecht (1987-1992), en lid van diverse partijcommissies, kende hij het CDA van binnen. Dat hij bij zijn aantreden als nieuwe partijvoorzitter begin 1995 als nieuw gezicht werd gezien, kwam

onder meer doordat hij bij de pers een grote onbekende was.

Het had in de media gegonsd van speculaties over de opvolger van de begin 1994 afgetreden Van Velzen. Daar zat de naam van Helgers echter nooit bij. De speculaties betroffen partijleden van een paar politieke maatjes groter: premier Ruud Lubbers, oudstaatssecretaris Gerrit Brokx, ex-Euro-commissaris Frans Andriessen en Frans Kerckhaert, directeur van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Inderdaad waren aanvankelijk mensen als Kerckhaert benaderd. Maar die had de aanzoek mede om financiële redenen van de hand gewezen. De partij had namelijk op dit vlak, vergeleken met haar hoogtijdagen, weinig te bieden.

Wim van Velzen had als partijvoorzitter het CDA handen vol geld gekost. Zijn salaris, onkostenvergoeding en auto met chauffeur hadden met ongeveer vier ton op de begroting gedrukt. Dat moest anders, zo oordeelden penningmeester en partijbestuur na het aftreden van Van Velzen in 1994.

Het ging aanvankelijk dan ook op zoek naar een parttimer. Dat was niet alleen goedkoper, maar bood nog een ander voordeel: de nieuwe voorzitter zou zich niet met alles en nog wat bezighouden zoals Van Velzen had gedaan. De laatste had veel irritatie geoogst met zijn pogingen de partijorganisatie naar zijn hand te zetten. Veel kaderleden dachten met gemengde gevoelens terug aan zijn strakke regie van partijcongressen.

De grote verkiezingsnederlaag leverde zowel een argument voor als tegen de zoektocht naar een goedkope parttimer op. Door het verlies van twintig zetels kreeg de partij aanmerkelijk minder subsidie van de overheid. Daarnaast had het CDA, net als andere politieke partijen, te maken met dalende ledenaantallen, en dus met dalende contributie-inkomsten. Tussen 1994 en 1998 slonk het ledenaantal van 106.500 naar 89.000.

De nieuwe oppositierol zorgde voor nog eens een extra financieel ongemak. Wilde de partij voortaan de leden over een bepaald standpunt informeren, dan kon dat niet meer via de gratis publiciteit van een kranteninterview met een bewindsman, maar moest er een brief aan de leden aan te pas komen. Kosten aan porti: ongeveer zeventigduizend gulden. Eén en ander speelde het streven

naar een parttime-voorzitter in de kaart.

Maar diezelfde verkiezingsnederlaag maakte ook dat er veel werk te doen zou zijn voor de nieuwe voorman of voorvrouw. Het rapport van de commissie-Gardeniers had dat duidelijk gemaakt. De commissie had juli 1994 het partijbestuur opgeroepen gewone leden en lokaal kader meer bij de besluitvorming te betrekken. Ook moest de aansluiting met jonge groepen kiezers, die bij de verkiezingen in 1994 massaal waren afgehaakt, worden hervonden. Zou een parttimer dat allemaal aankunnen?

In het najaar van 1994 wendde de sollicitatie-commissie onder leiding van waarnemend voorzitter Ladders dan ook de steven. Ze zou niet meer zoeken naar een gezaghebbende parttimer, maar naar een fulltimer met wellicht minder bekendheid, maar wel met de ambitie en gedrevenheid om de gerezen problemen te lijf te gaan. In de geldbuidel van de commissie die de nieuwe voorzitter geboden kon worden, zat aan geboden salaris ongeveer 1,3 ton, minder dan de helft van het bedrag dat aan Van Velzen was uitgegeven. Bepaalde taken die Van Velzen destijds had waargenomen en de kosten hadden opgedreven, zoals het vertegenwoordigen van het CDA in het buitenland, zouden door andere bestuursleden moeten worden overgenomen.

Ladders legde deze koerswending, met een beroep op tijdsdruk, niet formeel voor aan het voltallig partijbestuur. Dat had nog in het voorjaar van 1994 uitvoerig gediscussieerd over het gewenste profiel van de nieuwe voorzitter. Het had een voorkeur gehad voor een wat ouder, gezaghebbend partijlid dat geen eigen ambities meer had, goed leiding zou kunnen geven aan politieke en bestuurlijke discussies binnen de partij, en over een bindend vermogen beschikte.

De schets die op 19 maart 1994 in de CDA-krant was gepubliceerd, sprak over iemand 'uit de 50-plusgroep' met een 'ruime maatschappelijke en/of politieke ervaring'. Gewenste karaktertrekken en eigenschappen waren: 'warm, enthousiasmerend, authentiek mens met herkenbare christen-democratische uitstraling'. Het profiel van Hans Helgers, de kandidaat die Ladders uiteindelijk zou presenteren aan het partijbestuur, week op enkele essentiële onderdelen af van deze schets.

Helgers was een bekende van Wim Thuis, een van de leden van de sollicitatiecommissie. Thuis, voorzitter van de Brabantse Kamerkring, was ook onderdeel van het traditionele CDA-circuit. Hij had diverse bestuurlijke functies binnen het CDA bekleed. Zo waren zowel Thuis als Helgers lid geweest van de commissie-De Koning die in 1992 voorstellen had gedaan voor vernieuwing van de partij.

Bovendien had Thuis aan Helgers gevraagd de rekrutering van Brabantse Statenleden te begeleiden. Daarbij was hem opgevallen dat hij zich niet mee had laten slepen in de oude CDA-gewoonte om vooral secretarissen van de Brabantse Boerenbond aan te trekken. Helgers had oog voor de jongere generatie, en de noodzaak een nieuw type CDA-politicus in stelling te brengen, vond Thuis.

Verder kende hij Helgers uit het Limburgse. Thuis kwam uit Geleen, waar hij Helgers' vader als KVP-raadslid en dito-wethouder had zien opereren. De jonge Hans had zich daar laten kennen als moderne en actieve katholiek die beatmissen organiseerde en een lekenparlement in de katholieke kerk van zijn woonplaats opzette.

De jonge katholiek uit Geleen had daarna een aardige staat van dienst opgebouwd als onder meer gevangenisdirecteur bij een der moeilijkste penitentiaire inrichtingen van het land, namelijk die in Grave. Helgers had zich daar niet alleen bewezen als manager door een slepend fusieproces zonder veel kleerscheuren af te ronden. Hij gold inmiddels ook als creatief meedenker met de Haagse beleidsmakers op Justitie, dat eind jaren tachtig steeds meer in de politieke belangstelling kwam te staan.

In de zomer van 1994 polste Thuis zijn oude bekende dan ook voor het voorzitterschap. Gelet op alle geruchten in de pers over de kandidatuur van nationale bekendheden reageerde Helgers verrast. Dat hij toch ja zei, kwam omdat 'ik het CDA wilde helpen herstellen van een naar mijn idee onverdiende dreun. Bovendien stimuleerde mijn vrouw mij sterk om het aanbod aan te nemen,' zegt hij. De 1,3 ton was geen probleem. Als gevangenisdirecteur verdiende Helgers ongeveer evenveel.

Het partijbestuur reageerde met gemengde gevoelens op de

kandidatuur van Helgers. Niet iedereen had de koerswending van de commissie-Lodders begrepen of gewaardeerd. Helgers was geen 'vijftigplusser' waarvan de profielschets had gesproken, maar een 'begin-veertiger'. Hij beschikte niet over de gewenste 'ruime maatschappelijke en/of politieke ervaring'. Helgers was meer een manager dan iemand die nieuwe groepen uit de samenleving aan de partij zou kunnen binden. Bovendien zou hij een voltijds aanstelling krijgen.

Bij de uiteindelijke stemming over de kandidatuur van de gevangenisdirecteur onthielden twee partijbestuurders zich van stemming, de christen-democratische manier om eigenlijk tegen te zijn. Maar ook andere CDA-bestuurders hadden hun twijfels. Een van hen was de Amsterdamse Kamerkring-voorzitter Ewald Wermuth.

'Hans Helgers had als Kamerkring-voorzitter van Utrecht niet bewezen over het soort vernieuwingsdrang te beschikken dat we in de sterk gewijzigde omstandigheden nodig hadden,' verklaart Wermuth. 'Dus waarom zou hij wel een goede partijvoorzitter zijn?' Wermuth vreesde dat de verkiezingsnederlaag en de oppositierol een negatieve spiraal op gang hadden gebracht. De partij zou steeds minder in staat zijn sterke personen te interesseren voor een nieuwe voortrekkersrol, vreesde hij.

Zowel de keuze voor Helgers als de procedure voorafgaand aan zijn verkiezing brachten twee belangrijke dingen aan het licht. De partij besloot ten eerste de gewenste herstel- en vernieuwingsoperatie mede in handen te leggen van een relatief onbekende en politiek onervaren gevangenisdirecteur uit Grave, in plaats van een politiek zwaargewicht uit de nationale politiek. 'Who the hell is Helgers?' vroeg de Tilburgse burgemeester Gerrit Brokx, die de functie overigens zelf had geambieerd, zichzelf vertwijfeld af.

Helgers had zich bewezen als gevangenisdirecteur en als manager, niet als politicus die nieuwe groepen aan het CDA zou kunnen binden. Methodisch was hij sterk op controle en beheersing gericht, niet op het aanzwengelen van nieuwe thema's en op het leggen van contacten met bijvoorbeeld jongeren en academici, zoals zijn collega van de PvdA, Felix Rottenberg, deed. De één was een leeuwentemmer, de ander een jongleur. 'Ik mis mijn kne-

velketting weleens,' verzuchtte Helgers kort na zijn aantreden tegen het blad van de CDA-jongeren. Het klonk eerder dreigend dan vernieuwend.

Ten tweede demonstreerde de gang van zaken de machtspositie van Lodders binnen de partij. Zij was het die van de gekozen profielschets was afgeweken, zonder dat dit tot grote opstand binnen de partij had geleid. Het bestuur had genoeg genomen met de tijdsdruk als excuus. Dat tekende het gezag dat ze binnen de partij had, en in latere functies als voorzitter van de verkiezingsprogramcommissie, en als lid van de 'commissie van vier' zou houden.

De taak waarvoor de manager Helgers begin 1995 stond, was een gigantische. Niet alleen had de commissie-Gardeniers een zware agenda voor de interne partijvernieuwing geformuleerd. De verhoudingen tussen 'Den Haag' en het land, tussen beroeps-politici in de Kamer en vrijwilligers in de afdelingen, waren ook nog eens ernstig verstoord. De malaisestemming die de fractie uitstraalde, het gestuntel in de oppositie, ze irriteerden de honderden lokale afdelingsbestuurders die de moed niet wilden verliezen. Kon Helgers hen koest houden, en nieuwe ruzies binnen de partij voorkomen?

Een van de ontevreden lokale bestuurders was Ingrid Voncken-Janssen, voorzitter van de afdeling Nederweert in Noord-Limburg. Met haar inzet en maatschappelijke activiteiten was zij representatief voor dat deel van de achterban dat zich tijdens de beginjaren van de oppositie roerde. Bovendien was de manier waarop Helgers haar bij het partijwerk betrok, illustratief voor de wijze waarop hij het opkomend tij van kritiek beheersbaar probeerde te houden.

Voncken vormde nieuwe aanwas van het CDA. Als dochter van vvd-stemmende ouders was ze via haar werk in aanraking gekomen met de christen-democratie. Voncken was als sociaal-economisch voorlichtster verbonden aan de Limburgse land- en tuinbouwbond (LTB). Daarbij adviseerde ze boeren en tuinders op het gebied van investeringen, leningen en vergunningen.

Wat haar daarbij was opgevallen was dat de ene gemeente veel meer aandacht en betrokkenheid voor zowel de menselijke als zakelijke problemen van de boeren aan de dag legde dan de andere. Instinctief legde ze een verband met politieke verschillen tussen de gemeenten.

Nadat ze in 1986 door een bevriende wethouder was meegenomen naar een CDA-bijeenkomst, besloot ze lid te worden van die partij. De sfeer, de menselijke omgang en de betrokkenheid die ze bij haar werkgever, de landbouwbond, aantrof, zag ze terug in de partijafdeling. 'De sfeer was precies eender. Ik voelde me er meteen thuis,' zegt ze.

Nadat Voncken moeder was geworden, en het onmogelijk was gebleken haar baan op deeltijdbasis voort te zetten bij de LTB, ging ze bij een accountantskantoor in Nederweert agrariërs bedrijfskundige adviezen geven. Ook in Nederweert werd ze actief voor het CDA. Dat de afdeling bevolkt werd door veel oudere mannen die vonden dat een dertiger als Voncken eerst even een tijdje haar mond moest leren houden, stimuleerde haar alleen maar.

Ze zette door, werd gevraagd in het afdelingsbestuur, en ontplooidde daarnaast ook tal van andere activiteiten. Voncken was onder andere lid van een studieclub voor agrarische vrouwen, die relevante onderwerpen als vogelpest, varkenspest, en nieuwe overheidsregelgeving besprak.

In Den Haag was het de tijd van het vertrek van Lubbers. 'Dat die wegging vonden we heel jammer,' zegt ze. 'Hij wekte bij ons veel vertrouwen, en was echt het boegbeeld van de partij.' Brinkman, diens opvolger, kreeg nooit echt de kans de nieuwe leider te worden, vond Voncken. De media, om maar iets te noemen, zaten hem te veel dwars.

Toen kwam Heerma. 'Dat vonden we vanaf het begin de verkeerde keuze. Die man straalde niks uit,' zegt Voncken. 'Hij had een soort klungeligheid waarvan we niks moesten hebben. Bij Lubbers had je tenminste het idee dat de zaak in goede handen was. Bij Heerma niet.' Met de oppositierol had dat niets te maken. 'De Hoop Scheffer bijvoorbeeld, vonden we wel meteen goed. Die had van ons dan ook meteen fractievoorzitter moeten worden.'

De irritatie bereikte een kookpunt in de aanloop naar de Statenverkiezingen van maart 1995. Nederweert, een afdeling met ongeveer 120 leden, was zeer actief geweest met het werven van kandidaten in eigen kring. Vier van de veertig CDA-kandidaten voor de Limburgse Staten kwamen uit deze omgeving, en ze trokken nog veel stemmen ook.

Tevens was de vernieuwing van de lokale politiek in volle gang. Nadat een aantal CDA-kopstukken in Nederweert te kennen had gegeven met ingang van de volgende raadsverkiezingen in 1998 te zullen stoppen, wreven de andere partijen zich al in de handen om het CDA in de pan te hakken.

Dat liet Voncken niet over haar kant gaan. Zij en haar medebestuurders troffen in 1995 voorbereidingen voor een verandering van het verkiezingsreglement. Die moest kandidaten uit de dorpskernen rondom Nederweert een grotere kans op een raadszetel geven. Daarmee wilde het afdelingsbestuur voorkomen dat Ospel, waar Voncken zelf woonde, met een eigen lijst zou komen die het CDA zeker stemmen zou kosten.

Twee jaren van noeste juridische arbeid en politiek lobbywerk volgden, die nog weer twee jaar later tot een relatief gunstig resultaat zouden leiden. In 1998 zou het CDA zijn zetelaantal in de raad weten vast te houden.

Met ongeloof en verbijstering zagen Voncken en andere CDA'ers in Nederweert echter hoe hun partijzaak in Den Haag werd verkwanseld. Hun vechtlust en energie op provinciaal en lokaal niveau stonden in scherp contrast met het verloop van de Statencampagne.

Voncken: 'Heerma deed het bijvoorbeeld bij het lijsttrekkersdebat ontiegelijk slecht. Dat bedierf bij ons de sfeer volkomen. Veel leden bij ons die de politiek in Den Haag normaal nauwelijks volgden, was het zelfs opgevallen. Een dag na het lijsttrekkersdebat hadden we een campagneavond, en toen hebben we besloten de partijvoorzitter een brief te schrijven dat Heerma weg moest. We kregen vrij snel antwoord, van Helgers zelf. Die schreef dat we geduld en begrip moesten hebben voor Heerma's moeilijke positie. Dat moest hij natuurlijk in zijn positie wel schrijven. Dat gaf ook niet, want we hadden vooral een signaal willen afgeven.'

Dat hielp. Voncken werd uitgenodigd door Helgers deel te nemen aan een van de wekelijkse rondetafelgesprekken die hij in het Haagse Kuyperhuis met lokale bestuurders organiseerde. Enige tijd later vroeg Helgers aan Voncken om lid te worden van een werkgroep binnen de partij. Later werd ze zelfs ook nog benaderd voor het Tweede-Kamerlidmaatschap, een baan waarvan ze overigens afzag, omdat die niet op parttime-basis vervuld kon worden.

De benadering van Voncken was karakteristiek voor de manier waarop Helgers trachtte opkomende onvrede te bezweren. Hij gaf kritikasters een positie binnen het CDA, en kanaliseerde daarmee de onvrede. Gevolg was wel dat de partijvoorzitter steeds meer in de partij werd gezogen. Helgers kwam nog minder toe aan het benaderen van nieuwe groepen buiten de partij dan hij, gelet op zijn achtergrond, al geneigd was te doen.

De zwakke oppositionele prestatie van Heerma en diens fractie vormde maar een van de bronnen waaruit het protest tegen de fractie opwelde. Met het verlies van regeringsverantwoordelijkheid verdween de deksel op de pot van opgekropte frustraties die veel kaderleden over een lange reeks van jaren hadden opgebouwd over het gebrek aan inspraak binnen de partij.

Hans Huibers, oud-Kamerlid, en lid van de commissie-Rombouts die in 1997 nieuwe leden voor de Tweede-Kamerfractie rekruteerde, verklaart het anti-Haagse gevoel uit de frustraties over het verleden. 'Er bestond al heel lang ongenoegen. Maar zolang de partij succes boekte, was er geen reden om dit hardop te zeggen. Het gemor bleef beperkt tot een paar dingen, bijvoorbeeld toen Van Velzen probeerde het partijcongres af te schaffen, en het Kuyperhuis te verkopen dat eigenlijk veel te duur was. Hoe symbolisch die laatste discussie over het Kuyperhuis voor de buitenwereld en hoe weinig relevant voor de toekomst van de christendemocratie die ook leek: ze gaf de achterban het gevoel dat Den Haag de laatste traditie van de christendemocratie letterlijk aan het uitverkopen was.'

Pas toen het slecht ging met de partij en de hoofdrolspelers van het toneel verdwenen, kwam de onvrede los, bijvoorbeeld tijdens

de hoorzittingen van de commissie-Gardeniers. Huibers zegt: 'Zeer veel partijleden moesten echt stoom afblazen. De kritiek stroomde alle kanten op. Een van de taken van die commissie was geweest om die onvrede te kanaliseren.'

Daarna viel Helgers de schone taak toe hetzelfde te doen. Van de CDA-jongeren had hij bij zijn aantreden twee grote plastic luis-teroren meegekregen. Volgens hen zou Helgers die oren goed bij de achterban te luisteren moeten leggen. Alleen op die manier zou hij doordrongen raken van de wensen die aan de basis leefden.

Helgers nam zijn taak heel letterlijk op. Hij trok het land in om van afdelingsvoorzitters en andere lokale CDA-bestuurders te horen wat hun klachten over Den Haag waren. Zijn aanpak betekende een hele opluchting voor de lokale bestuurders. Als ze in de jaren voor '94 naar het Kuyperhuis belden, hadden ze de voorzitter nooit aan de lijn gekregen. Als ze hem hadden geschreven, hadden ze in veel gevallen geen antwoord gekregen, of een briefje i.o. (in opdracht). Eindelijk was er weer eens een voorzitter die naar hen luisterde, en hen serieus nam.

Het effect was dat de frustraties van het lokale kader uit het verleden en de onvrede over de nieuwe oppositierol zich niet tegen het partijbestuur keerden, maar tegen de fractie in de Tweede Kamer. Hoewel ook andere partijbestuursleden zoals Lodders deel hadden uitgemaakt van het tijdperk-Van Velzen, bleven zij buiten schot. De geest was uit de fles, en keerde zich tegen het Binnenhof, niet tegen het Kuyperhuis.

Eigenlijk was dat gek. Als er iets niet het toonbeeld van vernieuwing was, maar juist een reflexie van het oude vertrouwde kader, was het juist de top van de partij.

Eerste vice-voorzitter was sinds 1992 de genoemde Tineke Lodders. Als lid van het dagelijks bestuur en deskundige op het gebied van de sociale zekerheid, was zij medeverantwoordelijk voor de veel bekritiseerde WAO-ingreep uit 1992, en andere omstreden maatregelen zoals de afschaffing van het minimumloon in het verkiezingsprogramma uit 1994. Bovendien onderhield ze intensieve contacten met mensen die het bestuurlijk verleden van het CDA representeerden, ffzoals Ruud Lubbers en Herman Wijffels, topman bij de Rabobank, dezelfde bank waarbij Lodders van-

af 1998 een officiële functie ging vervullen als lid van de raad van toezicht.

Ook de rest van het dagelijks bestuur vertegenwoordigde de traditionele bestuurlijke achterban van de christen-democratie. De tweede vice-voorzitter, Jan van Laarhoven, bekleedde die functie sinds 1994. Daarvoor was hij Kamerkring-voorzitter van Gelderland. Als directeur van het Radboudziekenhuis in Nijmegen, waar CDA-senator Jos Werner voorzitter van de raad van bestuur was, paste hij naadloos in het CDA-kader dat goed was ingevoerd in de gezondheidszorg.

Secretaris Leendert Klaassen had de functie van burgemeester van het Groningse Zuidhorn. Penningmeester Bert Vroon (sinds 1993) was als directeur verbonden aan het Slotemaker de Bruïne Instituut in Doorn, vormingscentrum voor christelijke organisaties als het CNV.

Wel kreeg het dagelijks bestuur er in 1996 enkele nieuwe gezichten bij. Karin van Nieuwenhuizen, docente in het middelbaar beroepsonderwijs, werd als lid van de commissie-Gardeniers en oud-vice-voorzitter van het CDJA geacht een nieuw, kritisch geluid binnen te brengen. Hetzelfde gold voor Henk Tiesinga, akkerbouwer en dijkgraaf. Het bleef echter bij deze twee.

Naast het dagelijks bestuur kent het CDA het partijbestuur waarin, behalve de DB-leden, de regionale 'partijbaronnen' vertegenwoordigd zijn. Ook dit lichaam was geen wonder van vernieuwing. Bestuurders uit de collectieve en semi-collectieve sector domineerden het gezelschap. Het partijbestuur kende bijvoorbeeld een groot aantal burgemeesters, zoals de Gelderse voorzitter Burgering (burgemeester van Tolkamer), de Utrechtse voorman Janssen (Bunnik), en de Overijsselse voorzitter Kobes (Zwartsluis). Twee van de weinige partijbestuursleden die in de particuliere sector hun brood verdienden, waren de Amsterdamse duo-voorzitter Schoep, directeur van een advies- en communicatiebureau, en de Zeeuwse voorzitter en galeriehoudster Geluk.

Op zichzelf was deze situatie niet uniek. Ook de besturen van andere partijen kennen een oververtegenwoordiging van de publieke sector. Maar bij het CDA kreeg dit gezelschap tijdens de oppositie de hoofdrol in de partijdiscussies, doordat tegenwicht van

buiten ontbrak. De Tweede-Kamerfractie kon de rol van tegenhanger niet spelen, omdat ze de verantwoordelijkheid van alles wat mis was tijdens de oppositieperiode kreeg toebedeeld. Ministers en staatssecretarissen, anders een belangrijke brug tussen partij en buitenwereld, waren er niet meer.

De eenzijdigheid van het CDA-bestuur en het dominante bestuurlijke denken bepaalden sterk het niveau van de partij-discussies na 1994. De koestering van 'eenheid en loyaliteit' zoals Gardeniers de CDA-mentaliteit had genoemd, bleef de partijpsychologie beheersen.

Dat merkte de Amsterdamse partijbestuurder Wermuth onder meer bij de behandeling door het CDA-bestuur van het rapport-Gardeniers in de zomer van 1994. 'De bespreking daarvan was werkelijk beneden alle peil. Zodra we belangrijke begrippen uit dat rapport, zoals het sociaal gezicht, gingen analyseren, en de kern van ons probleem wilden benaderen, werd er gewaarschuwd dat we moesten oppassen geen nieuwe verdeeldheid te zaaien. Het sociaal gezicht waarvan het rapport repte, werd daarmee een warme deken waaronder alle verschillen werden bedekt.

Tekenend was dat op de agenda van dezelfde vergadering de verkiezing van een nieuwe partijvoorzitter stond. We gingen verder met de toekomst, heette het, terwijl we het verleden niet goed onder ogen hadden durven zien. We hadden een crisis meegeemaakt, maar aan een rouwproces en de verwerking kwamen we niet toe. Een eenvoudige psychologische waarheid leert dan dat je jezelf vroeger of later tegenkomt.'

De Brabantse CDA-bestuurder Thuis kruiste in het partijbestuur vaak de degen met grootstedeling Wermuth. Toch erkent ook hij de angst om elkaar verbaal te lijf te gaan, en de betekenis van begrippen als sociaal gezicht binnenste buiten te keren. 'Ik zag na 1994 geen discussiecultuur ontstaan, zoals de PvdA die bijvoorbeeld heeft. Debat bleven we associreren met verdeeldheid en zelfbeschadiging.'

De neiging bleef groot, aldus Thuis, om rapporten te schrijven waarin zo veel mogelijk stromingen zich konden herkennen. De eenheid werd gegarandeerd of zelfs afgedwongen door een lid van de partij-elite de commissie te laten voorzitten die het rapport

zou afscheiden: Gardeniers in 1994 bij de analyse van de verkiezingsnederlaag, EG-commissaris Andriessen in 1995 bij het rapport van het Strategisch Beraad en vice-voorzitter Lodders in 1997 bij de verkiezingsprogram-commissie. Thuis: 'Ook na 1994 bleef de behoefte groot om ontstane meningsverschillen onschadelijk te maken door ze via commissies, instituten en voor-aanstaande partijleden te kanaliseren en daarmee te neutraliseren.'

Thuis noemt zichzelf een voorbeeld van die a-politieke sfeer. 'Voor 1994 domineerden Lubbers en Van Velzen de discussie in het partijbestuur. Er was maar een enkeling die het niveau en de durf had om daartegen in te gaan, zoals Wermuth uit Amsterdam. Wat viel er nou van Wim Thuis uit Brabant te verwachten? Ik onderging de vergaderingen meer, dan dat ik er actief aan deelnam. Ik had mijn eigen zaken van tevoren al geregeld met de partij-voorzitter of de fractievoorzitter.'

Een levendige discussie-cultuur bleef na 1994 uit, erkent ook Hans Helgers. 'Het gemiddelde lid van het CDA kijkt nu eenmaal af van die van de PvdA of de VVD,' zegt hij. 'Wij kunnen een, naar ons gevoel, buitengewoon geanimeerde discussie hebben gehad, terwijl de buitenstaander zegt: wanneer komt de discussie? Bij ons gelden totaal andere politieke codes en omgangsvormen.'

Nee, eventuele veranderingen van de partijcultuur moesten niet uit de traditionele partijkaders komen, maar van elders. Een veel belangrijker bron van vernieuwingsdrift vormden de 'oudere jongeren', een groep van dertigers en veertigers die in de jaren tachtig onder meer actief was geweest in het CDJA, de jongerenvereniging van de partij.

Deze groep had in de jaren tachtig met stijgende ergernis gezien hoe onder Brinkman het roer langzaam naar rechts ging, en hoe Van Velzen zijn kaartenbakken vulde met carriëristen, mensen die op z'n zachtst gezegd weinig wortels hadden in de partij. De jongeren hadden daarvoor de term 'christen-technocratie' bedacht. Ze hadden ingebroken in de partijcomputer, op zoek naar cv's van mensen die van Velzen in partijwerkgroepen en dito commissies had gestopt. Waren die mensen eigenlijk wel lid van het CDA en zo ja, hoe lang dan?

Wie nauwelijks op enige partijgeschiedenis kon bogen, was op een zwarte lijst van het CDJA terechtgekomen, die de jongeren hadden overhandigd aan het partijbestuur. Niet dat zij daarmee eeuwige dankbaarheid hadden geoogst. Integendeel, de CDJA'ers hadden zich er de woede van Van Velzen cum suis mee op de hals gehaald.

De verkiezingsnederlaag alsmede de analyse van de commissie-Gardeniers bevestigde echter de inmiddels oud-CDJA'ers in hun gelijk. Dat was geen toeval. Een aantal prominente oud-leden van de politieke jongerenvereniging zoals oud-vice-voorzitster Karin van Nieuwenhuizen hadden zelf op uitdrukkelijk verzoek van Lodders in die commissie-Gardeniers plaatsgenomen.

De grote vraag na augustus 1994 was echter: wat nu? Weliswaar beschouwden de jongeren zowel Heerma als Helgers als bondgenoten, Heerma vanwege zijn sociale koers, en Helgers vanwege zijn pogingen in het partijbestuur en werkgroepen om ruimte te scheppen voor een nieuwe generatie. Maar ze maakten zich ook zorgen.

Ze zagen hoe de presentatie van Heerma haperde, hoe de kritiek in de fractie en in de partijgelederen op zijn functioneren snel toenam. Ze realiseerden zich ook dat het vernieuwingsstreven niet in handen gelegd kon worden van één man. Ze moesten zelf laten zien dat het anders kon: dat er een andere generatie klaarstond om de christen-democratie een nieuw gezicht te geven en dat er een andere cultuur voorhanden was van politiek bedrijven, zelfs binnen de 'bestuurderssociëteit CDA', zoals Helgers de eigen partij aanduidde.

Na een gezellig samenzijn te Groningen van de oud-CDJA-voorman Ad Koppejan en zijn vrouw Annemiek met oude bekenden René Paas en Ruth Peetoom, besloten de vier een belcampagne op touw te zetten en oude netwerken te activeren. Immers, op diverse plaatsen in het land waren los van elkaar discussiegroepjes ontstaan van jonge christen-democraten die ook met de 'wat nu-vraag' worstelden. Partijdenker Ab Klink (medewerker van oud-minister Hirsch Ballin en erkend partij-ideoloog), Hans Huijbers (na zijn afscheid van de Kamer werkzaam bij de Huisvuilcentrale in Alkmaar), en mensen als Paas (CDA-fractievoorzitter en

later wethouder in de Groningse gemeenteraad) en Koppejan zelf (hoofd communicatie van het Amsterdamse havenbedrijf), sloten zich aaneen onder de naam 'Confrontatie met de Toekomst'. Het was een term van de Amsterdamse partijbestuurder en communicatieskundige Alex Schoep.

'Confrontatie was allesbehalve een CDA-term,' aldus Koppejan. 'Onze partij stond in de regeerperiode immers bekend om het zoeken naar harmonie? In de oppositie wilden we daarmee breken. We wilden het verleden achter ons laten, en gevestigde taboes doorbreken met ons pleidooi voor directe vormen van democratie zoals het referendum.'

Een losse structuur ontstond zonder voorzitter, secretaris of penningmeester, een bestuurlijke trits waarvoor de initiatiefnemers allergisch waren. 'Confrontatie met de toekomst' nam typisch moderne vormen aan, waarbij het contact niet via traditionele partijavonden verliep, maar met moderne communicatiemiddelen gestalte kreeg: telefoon, fax en e-mail.

In het voorjaar van 1996 voelde de groep zich sterk genoeg om naar buiten te treden. Ze had partijvoorzitter Helgers een paar duizend gulden gevraagd om ergens een zaal te kunnen huren, maar hem tevens verzocht om afstand te houden. 'Het moest geen dag worden waar hotemetoten het woord zouden voeren,' aldus Koppejan. Helgers honoreerde zijn verzoek.

Op een zaterdagmorgen, begin februari 1996, dromden zo'n driehonderd jongeren samen in een zaal van de Nijmeegse katholieke universiteit. Grotendeels onopgemerkt door de pers discussieerden zij over milieu-stellingen als 'Mogen alle Chinezen auto's kopen?', waarover aan het eind van de dag elektronisch gestemd kon worden. Kritische noten werden gekraakt over de persoonlijkheidscultus in de politiek, waarvan ook gevierde CDA-leiders uit het verleden ('Laat Lubbers zijn karwei afmaken') onderdeel waren geweest.

De dag werd een daverend succes. De sfeer in Nijmegen stond haaks op de malaisestemming in de partij. De beweging bewees een massa jongeren op de been te kunnen brengen die geïnteresseerd waren in het CDA als politieke partij, en niet als bestuurlijke vacaturebank. Ook maakte 'Confrontatie met de Toekomst' een

andere politieke cultuur zichtbaar, die aansloot op het nieuwe communicatie- en informatietijdperk.

Maar ook op de langere termijn hadden die dag, en de bijeenkomsten die daarna nog volgden, betekenis. Ze sloegen de zittende Kamerleden het argument uit handen dat er geen generatie was om hen op te volgen. Helgers maakte dankbaar gebruik van de Confrontatie-beweging om leden ervan via partijwerkgroepen te integreren in de partij. Ton Rombouts, burgemeester van Den Bosch en de latere *recruiter* voor de nieuwe Tweede-Kamerfractie, gaf zijn ogen goed de kost op de bijeenkomsten. Een van de initiatiefnemers, Hans Huibers, was lid van de commissie-Rombouts.

Maar dat was allemaal nog niet eens het belangrijkste. De Confrontatie-beweging bood ook een belangrijke variatie op de eenzijdige achtergrond van het partijkader van het CDA. In het dagelijks bestuur zat niemand uit de Randstad. In het partijbestuur waren het vooral de regionale afdelingen uit Brabant, Limburg en de noordelijke provincies die gewicht in de schaal legden.

De partij dreigde daarmee weg te glijden in een antimodernistisch getint sentiment, en te versmallen tot plattelandspartij. Helgers collega van de Vlaamse CVP, Johan Van Hecke, waarschuwde begin 1996: 'Als we niet oppassen vergroeit de CVP net als het CDA tot een partij van het platteland. We halen daar als partij monster-scores, maar moeten in de steden knokken om twintig procent van de stemmen te halen.'³

De Confrontatie-groep had het voordeel dat ze veel mensen uit grote steden mobiliseerde. Bovendien had een flink aantal van hen een werkkring in de technologische, milieu-, of organisatie-adviesfeer. Wilde de partij weer aantrekkelijk worden voor toekomstige generaties, dan moest het kader voeling krijgen en houden met deze terreinen.

De 'Confrontatie met de Toekomst' mocht dan van wezenlijk belang zijn voor het politieke debat in de partij, ze had ook duidelijke beperkingen. Door de losse organisatie was de beweging niet in staat een kritische massa op de been te brengen tijdens bijvoorbeeld partijraden van het CDA. Initiatiefnemers als Huibers mochten grappig/kritische politieke cafés organiseren, maar daar bleef

het bij. De beweging zweefde daardoor tussen protest en aanpassing.

‘Onze losse opzet had als voordeel dat de beweging ongrijpbaar was,’ verklaart Huibers. ‘Daardoor konden we putten uit zo’n uitgebreid en los netwerk dat de buitenwereld niet precies kon nagaan wie allemaal door ons werd ingeschakeld. Dat maakte ons een moeilijk grijpbare tegenstander. Een nadeel was dat de beweging wat krachteloos bleef. We hadden geen formele positie in de partijstructuur, zoals het Vrouwenberaad of het CDJA.’

Verder kon door de nieuwe oppositierol de Confrontatie-beweging geen machtspolitieke factor binnen de partij worden die het CDJA soms was geweest in het tijdperk-Lubbers. Toen hadden de jongeren gebruik kunnen maken van spanningen tussen CDA-ministers, CDA-fractie en CDA-bestuur. Koppejan cum suis hadden voor 1994 bijvoorbeeld fractieleider Bert de Vries opgestookt tegen Jan de Koning, die als minister van Sociale Zaken het minimumjeugdloon wilde verlagen. Lubbers had het CDJA bij zich op het Torentje uitgenodigd om op de jongeren gedachten uit te proberen over aanpassingen van het asielbeleid.

In de oppositie was het uit met die pret. De jongeren verloren hun rol van kritische luis in de pels van de machthebbers. Ze werden teruggeworpen op zichzelf. Daarbij liepen ze vast op de repressieve tolerantie van de partijtop. ‘In tegenstelling tot vroeger werden de CDJA-resoluties nu weleens van een positief preadvies voorzien door het partijbestuur,’ zegt ex-CDJA’er en dagelijks bestuurslid Karin van Nieuwenhuizen. ‘Dat leek aardig, maar had het nadeel dat er nog steeds niet werd gediscussieerd. Een lekkerrellerige discussie in de tijd dat kritische CDJA-voorstellen afgewezen werden door het bestuur, was er niet meer bij. Iedereen was het toch weer met elkaar eens.’

Discussie was er wel, maar die werd zoveel mogelijk buiten het bereik van de pers gehouden. Vrijdagmiddag mochten partijraadsleden het met elkaar prettig oneens zijn over de vraag of er meer politie moest komen op het platteland. Maar op zaterdag, zodra de cameralieden van de journaals en de televisieprogramma's *Netwerk* en *Nova* binnenrukten, moest de partij weer eenheid uitstralen. Ook de Confrontatie-groep wist daar geen verandering in te brengen.

Verder ontbeerde de beweging een samenhangend politiek programma. Wie goed zijn oor te luisteren legde, kon basisnoties als sociale rechtvaardigheid, rentmeesterschap en het streven naar directere vormen van democratie tegenkomen. Maar in de praktijk was het belangrijker dat er weer gediscussieerd werd, dan de vraag op welk politiek programma men zich kon verenigen. Suggesties van partijbestuurders als Wermuth om een eigen politiek pamflet op te stellen, vonden geen weerklank.

Karakteristiek was de bijdrage van de Confrontatie-beweging aan de discussie over het verkiezingsprogramma. Daarover werd een kettbrief rondgestuurd, waarop leden hun eigen wensen konden schrijven. Het rondschriven zat vol voorstellen die niet in het uiteindelijke programma zouden terechtkomen, zoals het verplicht behalen van een EHBO-diploma voor iedereen, een basisinkomen, en een beperking van de hypotheekrente-af trek. 'We wilden vooral de discussie verrijken met een aantal frisse ideeën,' zo verwoordde initiatiefnemer Paas de beperkte ambitie.⁴

Ten slotte viel een grote loyaliteit aan het gezag op. De meeste leden van de Confrontatie-beweging durfden de partij-elite niet in de broek of in de rok te bijten. Ze hadden grote waardering voor leden van de partij zoals Heerma, Helgers en Lodders. Met name Lodders werd op een voetstuk geplaatst, zelfs door zichzelf kritisch noemende jongeren als Koppejan. 'Ik wilde graag in mensen als Tineke Lodders geloven,' zegt hij, 'ze kon de dingen precies zo formuleren als ikzelf graag zou willen. Daardoor ging ik haar vanzelf als lichtend voorbeeld zien.'

Hoewel de initiatiefgroep die de Confrontatie was begonnen, elk jaar bijeenkwam om haar eigen bestaan ter discussie te stellen, besloot ze augustus 1998 weer door te gaan, 'bij gebrek aan voldoende directheid, durf, en openheid binnen de partij-cultuur', aldus Koppejan. 'Een paar jaar oppositie leidt niet automatisch tot goede christen-democraten. De herbezinning was in 1998 niet klaar. Er waren nog steeds te veel partijgenoten die uitsluitend gericht waren op een snelle terugkeer naar de macht.'

Naast het partijkader en de CDA-jongeren was er nog een derde bron waaruit de partij oppositionele inspiratie kon putten: het

Wetenschappelijk Instituut (wi). In de jaren voor 1994 hadden de ideologen van de partij die zich hier ophielden, een enigszins afstandelijke rol gespeeld. Partijvoorzitter Van Velzen had niet zo'n behoefte gehad aan zware ideologische verhalen. Na diens vertrek in januari 1994 en zeker na augustus 1994, ging het wi echter proberen de christen-democratie oppositionele scherpte te geven.

'Voor het wetenschappelijk instituut zijn de oppositiejaren eerder een kans dan een frustratie geweest,' schreef directeur Jos Van Gennip in de zomer van 1998 in een nabeschouwing op de oppositie tussen 1994 en 1998 in het wi-blad *Christen-Democratische Verkenningen*.⁵

Hij en zijn medewerkers, zoals het latere Kamerlid Jan Peter Balkenende, werden serieus genomen door de top van de partij. Als lid van het politiek afstemmingsoverleg kwam Van Gennip in het hart van de politieke besluitvorming terecht. Daarbij rees overigens wel de vraag of zijn Wetenschappelijk Instituut niet eerder v  n het CDA was geworden dan v  r het CDA, een onderscheid waarop het wi eerder nogal precies was geweest.

Het was opvallend hoe snel het wi de kansen maar ook de dilemma's van het CDA in de oppositie onder woorden wist te brengen. Al in het decembernummer 1994 van *Christen-democratische Verkenningen* noemde Van Gennip de thema's waarop zijn partij in de oppositie zou moeten hameren. Onder de kop 'De woestijn in' noemde hij de paarse aantasting van de positie van levensbeschouwelijke instellingen, de inbreuk op de zondagsrust, en de verdere liberalisering van de euthanasie als thema's waarop de christen-democratie haar pijlen zou moeten richten.

Maar Van Gennip waarschuwde ook tegen de illusie alsof er augustus 1994, met de komst van paars, ineens een breuklijn zou zijn ontstaan: alsof er plotseling 'achter elke boom een kerkvervolger' te vinden zou zijn. Daarvoor toonde het beleid van de nieuwe regering te veel continuïteit. 'Oppositie voeren betekent in zo'n situatie zich niet scherp kunnen afzetten, maar de onderlinge tegenstellingen wel bloot leggen [...]. Maar dat is tactiek, onvermijdelijke tactiek.' Wilde het CDA echt geloofwaardig kunnen opereren, dan was een christen-democratisch antwoord op een hoger niveau nodig.⁶

Hoe moeilijk dat echter was, bewees een artikel in dezelfde bundel van de eerder genoemde Balkenende. Die betitelde het beleid van paars als 'neoliberaal' en suggereerde daarmee precies die breuklijn, die Van Gennip juist had ontkend. De marktwerking die het paarse kabinet in de sociale zekerheid wilde introduceren, het terugdringen van de rol van sociale partners door diezelfde markt en ook de politiek, het verruimen van de winkeltijden en het ter discussie stellen van de algemeen verbindend verklaring van CAO's, brachten Balkenende tot die stelling.

Maar was het paarse kabinet nu werkelijk liberaal, of vooral een voortzetting van het oude CDA-beleid? Het laatste, beweerde premier Lubbers, sedert 1995 nota bene voorzitter van het WI. Op Prinsjesdag 1997 – paars was toen al drie jaar aan de macht – schreef hij in een opinie-stuk voor de *International Herald Tribune*: 'De huidige premier, Wim Kok, is een sociaal-democraat en voormalig vakbondsleider. Toch zet hij, in een coalitie met conservatieven, het beleid voort van de eerdere christen-democratische regering.'

De visie van Lubbers, maar ook andere commentaren van oud-bewindslieden, maakten het uiterst moeilijk voor het CDA een ideologisch offensief tegen het kabinet te openen. Toch zouden Van Gennip en de zijnen pogingen blijven doen het ideologisch vuurtje tegen paars op te stoken. De geschiedenis van het christelijk-politiek denken speelde daarbij een belangrijke rol. Met name de beroemde antithese die Abraham Kuyper in de negentiende eeuw in vervoering had gebracht, oefende sterke aantrekkingskracht uit.

Voorbeeld daarvan was een lezing die Van Gennip op 22 oktober 1996 hield voor de Haagse CDA-afdeling. 'Ik kom terug op drie vragen van de negentiende eeuw: de antithese, de sociale kwestie en de emancipatie,' zei Van Gennip. 'Mits herijkt zijn die nog steeds actueel.'

De antithese betekende volgens Van Gennip dat het CDA de politiek weer moest relateren aan de cultuur en niet aan de economie, zoals de partij de laatste decennia was gaan doen. Christen-democraten zouden zich niet moeten concentreren op de groei van economie en welvaart, met de daarbij behorende tendens tot zelfver-

werkelijking van het individu. Ze zouden zich moeten verzetten tegen de schade die deze individualisering toebrengt aan de samenleving, in de vorm van steeds sterker materialisme en consumptiedrang.

Met de sociale kwestie en de emancipatie duidde Van Gennip twee groepen aan: de armen in het Westen en de ontwikkelingslanden, maar ook de 'nieuwe armen'. Met deze laatste groep doelde hij op 'al diegenen die niet aan het beeld van de zelfredzaamheid van de liberale cultuur beantwoorden: alleenstaande ouderen, kleine zelfstandigen die niet tegen de economische schaalvergroting op kunnen, alleenstaande vrouwen met kleine kinderen, die door paars gedwongen worden te gaan werken'.

Ook Van Gennips medewerker Theo Brinkel hanteerde het kuyperiaanse schema in een ingezonden brief in *NRC Handelsblad*. Hij verwees naar de strijd die Kuyper, Schaepman en De Savornin Lohman samen met maatschappelijke organisaties hadden gevoerd tegen de kapitalistische uitbuiting en liberale cultuuropvattingen. 'In de vorige eeuw waren het vooral vakbonden, woningbouwverenigingen, boerenorganisaties en het bijzonder onderwijs. Nu gaat het daarnaast om nieuwe sociale bewegingen zoals mensenrechten-organisaties, of milieubewegingen, en om de herwaardering van instituties die waarden overdragen, zoals met name de kerken en levensbeschouwelijke instellingen.'⁸

Ook andere schrijvers uit kringen van het Wetenschappelijk Instituut probeerden het schema van de antithese en emancipatie een laat twintigste-eeuwse invulling te geven. Een opvallende bijdrage hieraan leverde Jan-Willem Wits, perschef van de Rooms-Katholieke Kerk en verbonden aan de redactie van het blad van het wk. In een evaluatienummer van het blad over de verkiezingsnederlaag van mei 1998 beklagde hij zich over het feit dat de CDA-campagne een 'sense of urgency' had gemist. 'Waarom geen billboards met vereenzaamde bejaarden, menselijke klonen in reageerbuisjes, spuitende junks in de tram en verpauperde wijken, in combinatie met een kreet als "paars is fantastisch!"', schreef Wits. 'Misschien is het overdreven om paars als een nachtmerrie te typeren, maar mensen een geheel onverstoorde nachtrust bieden, is ook wat overdreven.'⁹

Gelet op de geschiedenis van de christen-democratie, lag het verlangen naar de profetenmantel van Kuyper voor de hand. Zijn antithese kon functioneren als een bron van strijdkreten tegen het kabinet als 'Uw economische orde is de onze niet', zoals Balkenende het in variatie op een bekende Amsterdamse krakersleuze formuleerde. Bovendien raakte de gedachtegang van de wi-medewerkers een onderstroom van maatschappelijke onvrede die ook door niet-CDA'ers zoals de publicisten Pim Fortuyn en Dorien Pessers werd verwoord. Ook zij hadden bedenkingen tegen de doorgeschoten commercialisering en marktwerking in de samenleving en de cultuur.

Maar wat zijn strijdkreten zonder troepen? Fortuyn en Pessers waren intellectuelen, geen voorlieden van maatschappelijke groeperingen. Zolang er geen maatschappelijke actie op gang kwam tegen de door Van Gennip gesignaleerde verschijnselen, bleven zijn cultuur-analyses in de lucht hangen. En toen in 1997 die maatschappelijke actie in de vorm van de kerkelijke handtekeningenactie tegen de 24-uurseconomie wel op gang kwam, hield het CDA daar juist afstand van, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien.

Er was nog een probleem met de antithese. Ze veronderstelde een homogeen paars blok dat eensgezind bezig was het leven van yuppies te veraangename met nieuwe medische technieken, en consumentisme aan te wakkeren door de winkels op zondag te openen. Dat viel nogal mee. Ook binnen de links-liberale coalitie waren genoeg geluiden te horen die op het tegendeel wezen.

Eerder zijn de zorgen van PvdA-Kamerlid Oudkerk al genoemd over de ongewenste effecten van de voortschrijdende medische technologie. En het was een van de coalitiepartijen, alweer de PvdA, die in naam van een 'stukje relativering van de stress-maatschappij', zoals het Kamerlid Van Zuijlen het uitdrukte, het aantal koopzondagen beperkte tot eens per maand, dit zeer tegen de zin van minister Wijers. Daarmee kwam het totaal aantal koopzondagen per jaar op twaalf, vier meer dan het derde kabinet-Lubbers al had toegestaan. Dit bracht Wijers tot het ironische commentaar dat het 'bij het CDA blijkt te gaan over de vraag of de

winkels twaalf of acht zondagen per jaar open mogen zijn'.¹⁰

De antithese bleef een abstractie, een vorm van ideologische overkill, die voor gewone partijleden slecht te behappen was, maar ook voor het politieke handwerk moeilijk hanteerbaar bleek. Ze veronderstelde de heldere levensbeschouwelijke scheidslijnen zoals die voor de oorlog tussen de christelijke coalities van ARP, RKSP en CHU enerzijds en vrijzinnige liberalen anderzijds hadden bestaan. Maar na de oorlog was dat onderscheid definitief verdwenen. 'Kabinetten van gemengde samenstelling,' zoals PvdA-voorman Willem Drees de naoorlogse coalities had getypeerd, hadden hun intrede gedaan: van christelijke én niet-christelijke signatuur. De levensbeschouwelijke scheidslijnen tussen die twee groepen waren vervaagd.

De Leidse politicoloog Bart Tromp wees daar nog eens op tijdens een lezing voor het Verband van Katholieke Maatschappelijke Organisaties in november 1995. Hij illustreerde de onbruikbaarheid van de antithese met een anekdote uit de verkiezingscampagne van 1977.

Tromp vertelde hoe hij voor een gehoor van leerlingen van een Lagere Technische School in debat was gegaan met een niet nader aangeduide 'CDA-coryfee'. Nadat deze politicus 'gedragen het woord had gevoerd over de politieke aspecten van het abortusvraagstuk en van het standpunt van zijn partij in dezen', volstond Tromp met de conclusie: 'Nou jongens, jullie hebben het gehoord. Volgens het CDA is abortus moord, tenzij je vijf dagen van tevoren de dokter om bedenktijd hebt gevraagd.' Ook hier leidde de antithese tot ongeloofwaardigheid, omdat het CDA wel akkoord ging met de bedenktijd waaraan Tromp refereerde.¹¹

De pogingen van het WI het leerstuk van de negentiende-eeuwse antirevolutionairen nieuw leven in te blazen, waren niet de enige bijdrage van het instituut aan het ideologisch debat binnen de partij. Nog voor de verkiezingsnederlaag van mei 1994 had Van Genip een uitnodiging aan prominente partijleden doen uitgaan om te debatteren over de koers van de christen-democratie op de middellange termijn. De oproep resulteerde even later in de vorming van het zogeheten 'Strategisch Beraad', een denktank van

prominente partijleden onder leiding van oud-Euro-commissaris Frans Andriessen. Zijn rapport demonstreerde opnieuw de weerbarstige relatie tussen de ideologische beginselen van het CDA en de politieke praktijk van de oppositie.

Het was een opmerkelijk gezelschap dat onder leiding van Andriessen elke zaterdag in 1995 in het Kuyperhuis ging vergaderen. Uitgerekend coryfeeën die deel hadden uitgemaakt van het vermaledijde bestuurlijk verleden van de partij, waren gevraagd een nieuwe politieke boodschap te formuleren. Behalve Andriessen maakte ook oud-premier Lubbers deel uit van het gezelschap.

Daarnaast zaten er enkele mensen in de commissie die betrokken waren bij het controversiële verkiezingsprogramma uit 1994 zoals Van Gennip en Wijffels. Ook andere partijtjigers zoals topambtenaar Hans Borstlap van Sociale Zaken en WI-medewerker Balkenende, waren van de partij.

Met name de positie van Wijffels was interessant. Hij was niet alleen een vooraanstaand, zij het enigszins overschat partij-ideoloog van het CDA. Wijffels was ook topman van de RABO-bank. Deze financiële instelling was zich steeds meer gaan bewegen op de verzekeringsmarkt. Commerciële verzekeringen vulden het gat dat de bezuinigingen op de WAO, Ziektewet en later ook de Nabestaandenwet door het derde kabinet-Lubbers en het eerste kabinet-Kok achterlieten. Zeker na het voornemen tot een fusie met verzekeringsgigant Achmea had de RABO-topman een gevestigd belang bij een zekere ruimte voor de markt in de sociale zekerheid.

In ongeveer dezelfde tijd dat het Strategisch Beraad zich het hoofd brak over de toekomst van de sociale zekerheid, schreef Wijffels een belangwekkend stuk voor de Koninklijke Vereniging van Staathuishoudkunde. Onder de kop 'Inkomensverdeling door activiteit' bepleitte hij het 'opnieuw uitvinden van de verzorgingsstaat', waarbij het sociale zekerheidsstelsel eerder mensen moest motiveren een baan te zoeken dan een uitkering moest bieden. Het stelsel zou zo moeten worden ingericht dat iedereen die dat kon, ook daadwerkelijk aan het werk zou gaan.

Wijffels wees erop dat de arbeidsdeelname in landen als Nederland nog steeds beduidend lager lag dan in bijvoorbeeld de Ver-

enigde Staten. Om dat te veranderen zouden allerlei zekerheden en heilige huisjes uit de sociale zekerheid, zoals het bestaan van het wettelijk minimumloon, de algemeen verbindend verklaring van CAO's, en het ontslagrecht op de helling moeten.¹²

Deze tekst riep niet alleen herinneringen op aan de 'werk, werk en nog eens werk'-retoriek van het verkiezingsprogramma uit 1994. Ze vertoonde ook opmerkelijke overeenkomsten met hoofdstuk vijf van het rapport *Nieuwe Wegen, Vaste Waarden* dat het Strategisch Beraad even later uitbracht.

Dit deel, dat al snel de meeste aandacht zou trekken, stond bol van termen als dynamiek en vernieuwing. Het bepleitte afschaffing van het minimumloon, en een selectieve toepassing van de Algemeen Verbindend Verklaring van CAO's. Iedereen die zou kunnen werken, zou moeten werken, aldus het rapport.

Wie was er nu neoliberal: het paarse kabinet dat het minimumloon alsmede de Algemeen Verbindend Verklaring uiteindelijk intact zou laten (overigens in afwijking van delen van het paarse regeerakkoord)? Of het Strategisch Beraad?

Het waren hoogst opmerkelijke voorstellen, met name omdat het verkiezingsprogramma van twee jaar eerder met soortgelijke suggesties juist controversieel was geworden. Degenen die hadden gehoopt dat het strategisch rapport zou kunnen functioneren als relativering van het liberale verkiezingsprogramma uit 1994, kwamen bedrogen uit.

Voorspelbaar genoeg oogstte het stuk van het Strategisch Beraad aanvankelijk vooral waardering in liberale kring. VVD-leider Frits Bolkestein constateerde een toenadering van het CDA tot zijn partij. 'Snurkend D66-lid', en VNO-voorman Alexander Rinnooy Kan prees het rapport als een van de belangrijkste politieke pamfletten van die tijd. Omgekeerd brandmerkte PvdA-kopstuk en oud-FNV-voorman Ruud Freeman het als een 'hard rechts stuk'.

De gebeurtenis wees op een dilemma voor de christen-democratie in de oppositie. De neiging van de partij was groot zich vast te klampen aan oude vertrouwde denkers die over grote maatschappelijke status beschikten, zoals Wijffels. Zij hadden geen last van de malaise-sfeer die om het CDA zelf hing. Daarmee groeide echter de kans dat men stuitte op gevestigde belangen, die weinig

ruimte lieten voor een frank en vrij oppositioneel geluid.

Het zou enkele jaren kosten voordat CDA-voorlieden zouden ontdekken dat oppositie voeren juist moest leiden tot een pijnlijk afscheid van oude zekerheden. Om los te komen van paars, moest het CDA los komen van zijn eigen verleden. Pas in 1997 en 1998 durfde CDA-leider De Hoop Scheffer wat dat betreft substantiële conclusies te trekken. Zijn voorstel om de bezuinigingen op de Ziektewet en, later, ook op de WAO terug te draaien, stonden niet alleen haaks op het verleden van de eigen fractie. Ze waren ook strijdig met de commerciële belangen van verzekeraars uit de partij-elite.

Het voorstel van het Strategisch Beraad om het minimumloon te vervangen door een ander systeem, ontmoette al snel verzet bij de achterban. Hoewel fractieleider Heerma zijn steun aan het voorstel had gegeven, was het financieel-specialist Gerrit de Jong van de CDA-fractie die leiding gaf aan dat verzet.

Nadat hij eerst in de Tweede Kamer openlijk afstand had genomen van het voorstel van het Strategisch Beraad, deed hij hetzelfde op een bijeenkomst van het Wetenschappelijk Instituut, mei 1996. Daar herinnerden hij en andere aanwezigen zoals de senatoren Hannie van Leeuwen en Jos Werner, aan het grote tumult dat soortgelijke voorstellen twee jaar eerder hadden veroorzaakt. Even later volgde een meerderheid van de partijraad, die het minimumloon weer in ere herstelde.

Ondanks de strubbelingen over de sociaal-economische paragraaf had het rapport *Nieuwe Wegen, Vaste Waarden* grote betekenis voor de ideologische heroriëntatie van het CDA. Het bevatte belangrijke concretisering van het 'sociale gezicht', dat het rapport-Gardeniers een jaar eerder had bepleit maar dat daarna vrijblijvend van invulling was gebleven.

De overheid stond centraal in het stuk van het Strategisch Beraad. Deze moest de gemeenschap en saamhorigheid versterken, die door individualisering en marktwerking verloren dreigden te gaan.

Het beraad onderscheidde drie taken voor de overheid. Ten eer-

ste de klassieke, waar het ging om het bieden van veiligheid aan de burgers. Vergroting van de geloofwaardigheid van de wet- en regelgeving was daarvoor van groot belang. Dit vertaalde zich onder meer in een pleidooi tegen het gedogen van drugsgebruik en van het verblijf van illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen.

Maar het Beraad wees erop dat gevoelens van onveiligheid ook samenhangen met een gevoel van onthechting en anonimisering bij burgers, bijvoorbeeld door steeds groter wordende scholen en instellingen voor gezondheidszorg. Om de 'menselijke maat' in die publieke voorzieningen terug te krijgen, wilde het beraad breken met de heersende trend van schaalvergroting. 'Grootschaligheid en rationele planning drukten de menselijke maat en persoonlijke inzet maar al te snel weg,' aldus de auteurs van het rapport.¹³

De tweede overheidstaak was het bieden van bestaanszekerheid, zowel in sociaal-economisch opzicht als in milieu-opzicht. Hoewel het beraad, zoals gezegd, af wilde van traditionele instrumenten als het minimumloon, pleitte het wel voor andere garanties van het bestaansminimum. Mensen mochten best onder het minimumloon werken, maar ze moesten het verschil tussen hun salaris en het minimumloon in de vorm van een toeslag van de overheid terugkrijgen. Wat betreft de milieu-politiek adviseerde het beraad een verschuiving van belastingen op arbeid naar die op milieuvervuilende producten.

De derde overheidstaak was het inspireren en begeleiden van burgerinitiatieven en allerlei andere maatschappelijke verbanden. Zo bepleitte het beraad onder meer een actief gezinsbeleid door de overheid. 'De betekenis van familie en gezin voor de opvoeding van komende generaties is groot. Wat solidariteit en rechtvaardigheid inhouden, kan allereerst in gezin en familie ervaren worden.'¹⁴

Het interessante van deze benadering was, dat het rapport de basis legde voor een vernieuwing van de christen-democratie als beweging die wilde investeren in de immateriële waarden van de samenleving. De grondleggers van de christelijke politiek in de negentiende eeuw hadden de klemtoon gelegd op cultuur en onderwijs. Nu kwamen daar de zorg, het gezin en het milieu bij.

De benadering deed enigszins denken aan het zogeheten communautarisme dat uit de Verenigde Staten was komen overwaaien. Deze ideologische stroming (Etzioni, Taylor e.a.) legde grote nadruk op gemeenschapszin en bescherming van de kwaliteit van de publieke ruimte (onderwijs, zorg, media). Ze zette zich af tegen zowel de oprukkende marktwerking in de sociale zekerheid, het onderwijs en de media, als tegen de verloedering op straat. Daarmee tekende zich een derde weg tussen liberalisme en sociaal-democratie af.

Het probleem was echter hoe dit abstract, filosofisch concept in de praktijk moest worden vertaald. Papier is geduldig: intellectuele concepten bewijzen pas hun waarde in de politieke praktijk. En daar ontbrak het aan.

Het was moeilijk voor het CDA dit 'eigen verhaal' vanuit de oppositie stootkracht te geven tegen de beide polen in de paarse combinatie: PvdA en VVD. Afgezien van de instelling van een gezinsminister en bescherming van de zondagsrust, leverde de benadering tussen 1994 en 1998 weinig aan praktische voorstellen op. Vergeleken met de paukenslagen van VVD-leider Bolkestein die 'harde' thema's als vermindering van het aantal asielzoekers en verlaging van de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking op de agenda zette, had het communautarisme de slagkracht van een banaan.

Twee jaar later, in het nieuwe verkiezingsprogramma van het CDA, bleek de beperkte meerwaarde van de nieuwe koers. Het programma werd in de pers en door buitenstaanders als de sociaal-democraat Thijs Wöltgens vooral geloofd en geprezen om zijn politiek-essayistische teksten, maar niet vanwege zijn concrete voorstellen.¹⁵ De pleidooien voor investeringen in onderwijs, zorg- en veiligheidsvoorzieningen onderscheidden zich nauwelijks van die van de andere politieke partijen. De keuze van het CDA om geen algemene lastenverlichting door te voeren, zoals andere grote partijen deden, maar die te reserveren voor de lagere inkomensgroepen, drukte de partij tijdens de verkiezingscampagne van 1998 in het defensief. Paarse leiders als Kok en Bolkestein sloegen De Hoop Scheffer om de oren met de beperkte groei van de werkgelegenheid die deze benadering tot gevolg had.

Hoe lastig het was het eigen 'immateriële' verhaal geloofwaardig in stelling te brengen tegen de paarse coalitie, bleek ook in het najaar van 1998. Tijdens de behandeling door de Tweede Kamer van de milieu-begroting van minister Pronk beklagde een van de nieuwe CDA-Kamerleden, Peter van Wijmen, zich over de gewoonte van veel mensen tijdens de kerstvakantie massaal af te reizen naar verre oorden als de Dominicaanse Republiek. Voor het milieu leverde dat de nodige belasting op, zo stelde hij.

Hoewel hij bij minister Pronk een willig oor vond met zijn pleidooi voor soberheid, kreeg zijn verzuchting niet verder gestalte in een concreet voorstel, bijvoorbeeld in de vorm van een verbod op vliegvakanties. Wel schaarde dezelfde CDA-fractie zich even later achter de uitbreiding van Schiphol. Ongeloofwaardig, oordeelde de milieu-beweging dan ook.

Een ander probleem van de boodschap van het Strategisch Beeraad was dat het stuk zich in de politieke praktijk na 1995 heel verschillend liet vertalen. De analyse was zo breed, de aanbevelingen zo talrijk, dat zeer uiteenlopende groepen binnen het CDA zich erop konden beroepen.

Mocht het stuk eerst in liberale kring zijn toegejuicht, later werd het ook bij christelijk-sociale stromingen bon ton om eruit te citeren. Zo noemde oud-cnv-bondsbestuurster Gerda Verburg het rapport later een van de redenen om zich aan te melden als Tweede-Kamerlid.

De reacties uit verschillende kringen versterkten de indruk dat het een typisch CDA-stuk was, waar iedereen het zijne uit kon halen. Zo wist de behoudende vleugel wel raad met de passages tegen het gedogen van de verkoop en het gebruik van softdrugs, en van illegaal in Nederland verblijvende vreemdelingen. Anderen konden terecht bij de uitgebreide milieu-paragraaf waarin een verschuiving van lasten op arbeid naar vervuilende milieu-producten werd bepleit.

Het rapport *Nieuwe Wegen, Vaste waarden* weerspiegelde dan ook wat later wel de spagaat van het CDA genoemd zou worden: een koers die in bepaalde opzichten linkser was dan die van de PvdA, en in andere opzichten rechtser dan die van de vvd. Ze deed sterk denken aan de manier van oppositie voeren van het CDA die de

Leidse sociaal-democraat Bordewijk al in de late jaren zeventig had gezien: de ene keer op links (sociaal-cultureel werk) opererend, de andere keer op rechts (financiële politiek).

Toen liberalen en sociaal-democraten nog onverzoenlijk tegenover elkaar stonden, had het CDA de twee andere partijen vanuit het midden kunnen bestoken. De christen-democratie kon claimen enerzijds minder liberaal – en daarmee minder hardvochtig – te zijn dan de liberalen, en anderzijds minder sociaal – en daarmee minder onverantwoord in financieel opzicht – dan de sociaal-democraten.

Na 1995 tekende zich een variant af op deze middenpositie. Nadat liberalen en sociaal-democraten waren gaan samenwerken, ging het CDA noodgedwongen de twee polen niet meer vanuit het midden, maar vanaf de flanken bestoken: met rechtse punten als de nulloptie met betrekking tot coffeeshops, het verlagen van de leeftijd waarop minderjarige criminelen voor de rechter kunnen verschijnen, het registreren van Antillianen bij binnenkomst in Nederland; en met linkse punten, zoals het terugdraaien van de privatisering van de Ziektewet en van de bezuinigingen op de Nabestaandenwet.

De samenhang die het Strategisch Beraad nog aan deze 'links-rechts' benadering had gegeven, ging in de praktijk verloren. De klemtoon die het CDA steeds legde op een restrictief asielbeleid stond haaks op de warme woorden die communautaristen als Etzioni aan de multiculturele samenleving wijdden. Ook vele CDA-vrijwilligers die in asielzoekerscentra actief waren, konden zich slecht in de restrictieve benadering herkennen.

Het ideologisch voorwerk van het wv bleek politiek weinig bruikbaar. Oud-CDA-partijbestuurder Wermuth zegt hierover: 'De spagaat tussen een warme sociaal-christelijke benadering enerzijds en een harde cultuur-conservatieve benadering anderzijds, vond ik aan de kiezer niet uit te leggen.' PvdA-senator Thijs Wöltgens ironiseerde later over het CDA: 'De partij gedraagt zich als de ezel die tussen twee hooischelven staat en niet weet of hij van de linker- of de rechterschelf een hap zal nemen. Het gevolg is dat ie verhongert.'¹⁶

Ideologische en politieke vernieuwing waren slechts een deel van de agenda van de partijtop van het CDA tussen 1994 en 1998. De vernieuwing van gezichten van de partij was van ten minste zo'n groot belang. Ze was concreter dan de ideologische verschuiving.

De partij moest wat dat betreft zichzelf aan de eigen haren uit het moeras trekken. Hoe kon het partijkader, dat altijd gewend was geweest vooral met burgemeesters aan te komen als er een vacature in de partijgelederen vervuld moest worden, zichzelf verslaan?

Partijvoorzitter Helgers liep nog eens tegen deze oude gewoonte aan toen er in 1996 twee plaatsen in het dagelijks bestuur vrijkwamen. Nadat hij de Kamerkring-voorzitters had gevraagd namen te noemen 'kreeg ik me toch een batterij burgemeesters aangeleverd'; niet echt het type bestuurders dat Helgers zocht.

Hij omschreef het probleem van de zittende generatie als volgt. 'Nieuwe leden werden niet opgevoed in het politieke debat, maar in bestuurlijk handelen. Het kunstje keek men van anderen af: Hoe gedraagt zo'n bestuurder zich nou? Wat doet een fractievoorzitter? Aha, consensus kweken, geen ruzie maken, intern compromis, extern compromis, ja ja. Jezelf niet te sterk profileren, als Pietje daar zit en Jantje daar, dan moet ik ertussen gaan zitten. Dan creëer ik draagvlak voor de volgende bestuurlijke stap.'¹⁷

Hoe moest Helgers dit patroon doorbreken? Voor een antwoord zocht hij onder meer adviezen van buiten. Van de 'krokodillen' binnen de partij zoals hij ervaren politici zoals Lubbers en Schmelzer noemde, maar ook van buitenstaanders zoals zijn collega van de Vlaamse zusterpartij CVP, Johan van Hecke.

Die had begin jaren negentig met hetzelfde probleem geworsteld als Helgers: zijn partij had een zware nederlaag geleden bij de verkiezingen, en de CVP was bijna in de oppositie terechtgekomen. De partij beschikte over een verouderde en zeer met de macht vergroeide fractie. Na een massieve vernieuwingsoperatie, onder leiding van de nieuw aangetreden Van Hecke, had een derde van de parlementariërs het veld moeten ruimen. Christen-democraten tussen de dertig en veertig waren ervoor in de plaats gekomen, waarmee de CVP-fractie de jongste bezetting kreeg in het Belgische parlement.

Tijdens een bezoek aan het 50-jarig jubileumfeest van de CVP te Gent in december 1995, verklapte bezoeker Helgers dat hij goed had opgelet wat er in België en bij de CVP was gebeurd. Ook had hij geput uit de folders van Van Hecke over een moderne gezinspolitiek. De CVP-partijvoorzitter had daar het nodige over geschreven, en voorstellen gedaan, zoals een aanpassing van de arbeidstijden aan het leefritme van een gezin met kinderen en twee werkende ouders. Alleen door zulke thema's te entameren, had hij een nieuwe generatie voor de politiek van de CVP kunnen interesseren.

Het was een modern, veelbelovend, maar ook gevaarlijk initiatief geweest. Het stelde de nodige eisen aan het privé-leven van Van Hecke zelf, eisen waaraan hij niet kon voldoen. Nadat Van Hecke, getrouwd en wel, een buitenechtelijke relatie bleek te hebben met een bekende Belgische journaliste, moest de gezinspoliticus aftreden als CVP-voorzitter. Sinds die tijd zou Helgers zijn naam wat minder vaak noemen.

Van Hecke had tegen zijn Nederlandse collega gezegd dat de persoonlijke vernieuwing van de christen-democratie veel belangrijker was dan de politieke of ideologische. De partij moest het eerder hebben van de kracht van de persoonlijke overtuiging, dan van de doortimmerdheid van een politiek program. In navolging van CVP-voorman Leo Tindemans typeerde Van Hecke de christen-democratie meer als een levenshouding dan als een politieke beweging, gelet op de morele principes die ze predikte. 'Onze politici worden dan ook beoordeeld op hun handel en wandel,' zei hij – enigszins profetisch.

Mede daarom hadden de Nederlandse kiezers het CDA de ruzies tussen Lubbers en Brinkman zo kwalijk genomen, aldus Van Hecke. Die hadden zich niet gedragen naar de principes van de eigen politieke beweging. 'Een partij die harmonie en verzoening predikt, kan zich geenszins veroorloven persoonlijke conflicten te hebben.'¹⁸

Mede door Van Heckes adviezen stond de persoonlijke vernieuwing van de christen-democratie van meet af aan ook bij Helgers hoog op de agenda. 'Nieuwe beelddragere van de christen-democratie,' zoals Helgers ze noemde, zouden de partij nieuwe

vitaliteit moeten geven. De toekomstige parlementariërs moesten, meer dan die uit de zittende fractie, afkomstig zijn uit gewone mensenberoepen, en beter in staat zijn om politieke kwesties met christen-democratische beginselen te verbinden. Het mochten best bestuurders zijn – een zekere ervaring op dat vlak was helemaal niet weg –, als ze zich maar niet bestuurlijk uitdrukten. De profielschets sprak van 'herkenbare christen-democraten' die 'gezaghebbend, aandachttrekkend, overtuigend en bevlogen' zouden zijn, en bovendien beschikten over een 'maatschappelijk draagvlak (een achterban)'.

Het was uitgerekend een burgemeester die door Helgers werd gevraagd om de zoektocht naar het nieuwe soort christen-democraten ter hand te nemen. Ton Rombouts was eerste burger van Den Bosch en behoorde tot de nieuwe generatie van CDA-bestuurders die eerder door eigen kunnen dan geholpen door een onzichtbare hand van een bevriende minister in Den Haag, voor-
aanstaande posities in het openbaar bestuur hadden bemachtigd. Als directeur van het Inter Provinciaal Overleg – het samenwerkingsverband van de twaalf provincies – was hij al eens genoemd als potentiële bewindsman onder de even potentiële premier Brinkman.

Rombouts paarde een zekere ijdelheid aan bestuurskracht, waarin hij ook christen-democratische beginselen een plaats trachtte te geven. Zo werd hij onder meer bekend door een proces dat hij aanspande tegen de organisatoren van commerciële kooi-gevechten in zijn stad. Ook trok hij de nodige aandacht met zijn optreden tegen bewoners van zijn stad die een Somalisch gezin hadden weggepest.

Het was niet helemaal toeval dat de zuiderling Helgers bij de eveneens zuiderling Rombouts uitkwam. Ze kenden elkaar van de commissie-De Koning die in 1992 de beruchte drie-termijnen-richtlijn had opgesteld. In feite had die commissie zich over hetzelfde probleem gebogen, als waar Helgers vanaf 1995 voor stond: hoe kunnen we garanderen dat de christen-democratie sterke bestuurders maar ook herkenbare politici aantrekt?

Om de kwaliteit van CDA-vertegenwoordigers te vergroten had de commissie een professioneel selectie-proces en permanente

kwaliteitscontrole via functioneringsgesprekken aanbevolen. Ter bevordering van de doorstroming zouden Kamerleden, Statenleden en raadsleden niet langer dan drie termijnen moeten dienen, al bleven uitzonderingen – met ‘zware redenen omkleed’ – mogelijk.

De commissie had al voorzien dat uitvoering van deze richtlijn tot veel problemen zou leiden. ‘Voor zowel de raadsleden en statenleden als voor de wethouders en gedeputeerden zal het terugtreden uit politieke functies een sterk emotioneel aspect kennen. Veel energie en vrije tijd zijn in het werk gestoken. Door het politieke werk wordt men betrokken bij veel maatschappelijke vraagstukken. Een groot contactennetwerk is opgebouwd. In veel gevallen zijn ook status en gezag aan de politieke functie ontleend.’¹⁹

De commissie had daarmee niets te veel gezegd. Vanaf het begin was de richtlijn omstreden. Moesten ervaren Kamerleden die de partij een gezicht hadden gegeven in de media, die ervaring hadden bij het controleren van de regering, zomaar wijken voor onbekenden?

Toch had de richtlijn standgehouden. Sterker nog, na 1994 ging ze als belangrijkste wapen functioneren in handen van Helgers en Rombouts tegenover de fractie. Het voordeel ervan was dat ze de vernieuwingsoperatie een objectief tintje gaf. Ze voorkwam pijnlijke discussies over de persoonlijke kwaliteiten van individuele Kamerleden. De richtlijn objectiverde als het ware de kritiek die binnen de partij op het functioneren van de fractie bestond.

Het was dan ook geen toeval dat de fractie Helgers juist dit instrument uit handen trachtte te slaan om hem vleugellam te maken. De eerste keer gebeurde dat kort nadat hij in maart 1996 in *NRC Handelsblad* de drie-termijnenrichtlijn had genoemd, die zou worden gehanteerd bij de fractie. ‘Ik deed dat om de achterban gerust te stellen, dat er wat met hun kritiek werd gedaan,’ zegt Helgers daarover.

De fractie reageerde echter des duivels. Er volgden bijeenkomsten met het dagelijks bestuur en het fractiebestuur, waarbij de fractie eiste dat de drie-termijnenrichtlijn onmiddellijk zou worden afgeschaft. Helgers sprak daar zijn veto over uit. ‘Ik wist namelijk dat het anders “einde rit” voor mij zou zijn geweest. De

scouting en vernieuwing konden dan wel stop worden gezet. De kritische achterban zou dat nooit geaccepteerd hebben.'

Een andere confrontatie met de fractie volgde kort nadat Helgers aan Rombouts had gevraagd de rekruteringscommissie te leiden. De ambitieuze Rombouts was zeer voortvarend en enthousiast van start gegaan. Hij gaf interviews waarin hij de zittende fractieleden als 'te gouvernementele club' bekritiseerde, en een fikse vernieuwing in het vooruitzicht stelde.

Hiermee schond Rombouts een van de belangrijkste regels uit het handboek voor werving en selectie: geen weerstanden wekken maar begrip kweken bij degenen die slachtoffer worden van de vernieuwing. De fout kwam niet alleen voort uit Rombouts, naar eigen zeggen, 'spontaniteit', maar ook uit een verschil van mening met Helgers over de vraag hoe het CDA met de vernieuwingsoperatie moest omgaan.

'Ik ben altijd van de lijn geweest: "*be good and tell it*",' aldus Rombouts. 'Als je goede, in dit geval voor de kiezer interessante dingen doet, moet je die wel laten zien. Anders vallen ze niet op. Het liefst was ik het proces begonnen met een persconferentie aan het begin, en een grootse presentatie van de nieuwe ploeg op een mooie zaterdagmorgen aan het einde van het proces, kon het zijn in Den Bosch. Welke kiezer valt anders op dat er bij het CDA werkelijk iets ging veranderen? Maar Helgers wilde zulke risico's niet nemen.'

Welke risico's dat waren, bleek onmiddellijk na de gewraakte uitspraken van Rombouts. Opnieuw vroeg Heerma, gesteund door De Hoop Scheffer, spoedberaad met Helgers aan. Het voltallig fractiebestuur eiste van Helgers het hoofd van Rombouts als voorzitter van de wervingscommissie. 'Ik kon daar niet mee akkoord gaan. Dat zou ook mijn politieke einde zijn geweest,' aldus Helgers. Rombouts was nu juist de man die Helgers had gevraagd de nieuwe gezichten voor de Tweede-Kamerfractie te zoeken. Daarmee was hij een van de personificaties van de vernieuwingsoperatie. 'Ik kon hem niet laten vallen, hoewel ik zijn uitspraken uiterst onverstandig vond en hij mij in grote moeilijkheden bracht.'

Ook deze krachtmeting won Helgers. Het fractiebestuur moest zich tevreden stellen met een persverklaring waarin het dagelijks

bestuur openlijk afstand nam van de uitlatingen van Rombouts. 'De commissie die de heer Rombouts voorziet, heet niet voor niets een vertrouwenscommissie. Vertrouwelijke werkzaamheden worden bemoeilijkt wanneer publieke uitlatingen worden gedaan,' aldus de verklaring.

De mate van openheid die tegenover de kiezer over de rekrutering moest worden betracht, was niet het enige probleem waarmee Helgers en Rombouts worstelden. Waar haalden zij de mensen vandaan die de partij het gedroomde gezicht moesten geven?

De Confrontatie-beweging bood enige uitkomst. Rombouts had zijn ogen goed de kost gegeven tijdens de bijeenkomsten van deze beweging. 'Er zaten zeker enkele goede kandidaten bij, maar ook veel yuppen met goede banen, die geen zin hadden de Tweede Kamer in te gaan,' aldus Rombouts.

Het was inderdaad opvallend hoe weinig nieuwelingen, die tijdens deze alternatieve kandidaatstelling in Amsterdam hoog scoorden, daadwerkelijk de Tweede Kamer zouden halen. De Limburgse 'Camiel' (Eurlings) uit Valkenburg die later met voorkeurstemmen in de Kamer gekozen zou worden, stond niet eens op de lijst van de Confrontatie-beweging. Hetzelfde gold voor Theo Rietkerk. Het latere Kamerlid Clémence Ross sierde wel de Confrontatie-lijst.

De opmerkingen van Rombouts over de 'yuppies' van de 'Confrontatie', betroffen het algemener probleem van de politieke rekrutering waarmee ook andere partijen worstelden. De geslonken aantrekkingskracht van de politiek vergeleken met bijvoorbeeld het bedrijfsleven, de toegenomen rellerigheid in de politieke pers, en de moeilijkheden van oud-Kamerleden om weer aan de slag te komen, maakten dat de werkkring van het Binnenhof snel minder aantrekkelijk werd.

'Wie wil zestig uur per week werken voor een salaris dat je vrienden uit het bedrijfsleven vroeger verdienden, en voor een baan waarbij de pers in je privé-leven dreigt te gaan neuzen,' zoals wirecteur Jos van Gennip weleens verzuchtte? Hoewel het CDA er in dit opzicht, vergeleken bij een partij als D66 of de VVD, nog relatief gunstig uitsprong, ontkwam ook de christen-democratie niet aan het genoemde probleem.

Rombouts stuitte bij zijn zoektocht op hetzelfde fenomeen. 'Mensen die het net niet gemaakt hebben in hun zakelijk leven, of mensen die een carrière achter de rug hebben, kiezen voor bestuur of politiek. Zo gaat het al jaren,' zegt hij. 'Wie succes heeft bij een bedrijf of nog volop met zijn carrière bezig is, en ook nog eens verhalen in de pers leest hoe moeilijk het is om als ex-Kamerlid weer aan de slag te komen, kijkt wel uit om de politiek in te gaan. Daar komt nog bij dat de jongere generatie een heel andere taakverdeling heeft tussen man en vrouw over de zorgtaken. Daar past geen loopbaan in de politiek meer bij.'

Het gevolg was dat de commissie grote moeilijkheden had geschikte kandidaten te vinden. Helgers had de provinciale voorzitters alsmede enkele andere aan de partij gelieerde personen uit het middenveld, zoals Brinkman (Algemene Bond van Bouwbedrijven), Westerlaken (CNV) en Blankert (VNO/NCW) gevraagd of ze mensen konden leveren. Prompt verschenen er berichten in de krant dat Helgers de laatste twee gepolst had als lijsttrekker, hetgeen nieuwe onrust bij de Tweede-Kamerfractie veroorzaakte.

Maar afgezien daarvan: veel bruikbaar wisten ze niet te leveren. Rombouts kan zich daar nog over opwinden. 'Ik heb tegen Blankert gezegd: schrijf als VNO/NCW nooit meer van die rapportjes dat de Nederlandse democratie er één van ambtenaren en leraren is. Want jullie zijn zelf niet in staat om goede mensen uit het bedrijfsleven voor te dragen.' Tegen de achtergrond van deze problemen viel de oogst uit het bedrijfsleven eigenlijk nog mee. Ten minste drie nieuwe gezichten uit de profit-sector zouden in de fractie terechtkomen: Joop Wijn, investment manager bij ABN/AMRO, Theo Stroecken, directeur van een management/adviesbureau, en Hans van den Akker, afkomstig van de Federatie van Metaalwerkgevers (FME).

De beperkte belangstelling van de jongere generatie en uit het bedrijfsleven was niet de enige zorg van Rombouts. Hij wist dat zijn speelruimte om diverse redenen gering was. Vernieuwen ging niet zonder schoonmaken. Om zittende Kamerleden tot vertrek te bewegen, moest Helgers de steun hebben van de machtige partijbaronnen. Die dienden, net als Helgers zelf, pijnlijke slecht-

nieuwsgesprekken te voeren met vertrekkende Kamerleden.

Hoewel Helgers na zijn rondetafelgesprekken enig prestige genoot bij de regionale voorzitters, was dit niet genoeg. Hij kon alleen hun steun verwerven, als hij zich tegelijkertijd committeerde aan de belangrijkste kandidaten van de Kamerkring-voorzitters. Die zouden moeilijk te passeren zijn.

Wat dat betekende, bleek toen de regionale lijstjes bekend werden. Diverse kandidaten die de commissie-Rombouts had gehoord, en als zeer geschikt had gekwalificeerd, bungelden ergens onder aan de voorzitterslijsten: zoals Schreijer-Pierik in Overijssel, Eurlings in Limburg, Koppejan in Amsterdam en Van Nistelrooij in Brabant. De officiële regionale kandidaten uit die provincies en plaatsen, zoals Bijleveld, Verhoeven en Leers gingen voor. Pas via voorkeurstemmen zouden de eerste twee genoemden alsnog in het parlement komen.

De actieradius van Rombouts werd verder beperkt door het feit dat Helgers zelf ook niet stil had gezeten. Hij had enkele kandidaten 'in de achterzak', zoals dat in de partijgelederen heette. Die moesten hoe dan ook een plaats op de lijst krijgen, en als het even kon niet de geringste.

Onder hen waren de CNV'ers Gerda Verburg en Cees van der Knaap, de NCW'er Hans van den Akker, en Jacques de Milliano, voorzitter van Artsen zonder Grenzen. Verder was Helgers tijdens een werkbezoek in Zeeland op de arts, bestuurder en provinciaal politicus Siem Buijs gestuit en onder de indruk geraakt van zijn vermogen ingewikkelde problemen uit de volksgezondheid simpel te vertalen.

Met name het hoge CNV-gehalte van het gezelschap duidde eerder op het herstel van een oude traditie dan op vernieuwing. Voor 1994 had het CNV ook met de regelmaat van de klok eigen bestuurders zoals Terpstra, Koffeman en Gerritse naar het CDA afgevaardigd. De hoge plaatsen van de CNV'ers op de nieuwe lijst hadden dan ook een zeker ons-kent-ons-gehalte.

De kandidatuur van De Milliano was een interessanter geval. Tot het nieuws over zijn kandidatuur bekend werd, hadden weinigen hem met de christen-democratie geassocieerd. Weliswaar was hij op CDA-bijeenkomsten gesignaleerd, maar dat gold ook voor

PvdA-bijeenkomsten. Wie De Milliano partijpolitiek moest inde-
len, kwam eerder uit bij de sociaal-democratie – de stroming waar-
uit ook zijn Franse collega Bernard Koushner voortkwam –, dan
bij de christen-democratie.

Relevant achtergrond-gegeven voor de opmerkelijke overstap
naar het CDA vormde opnieuw België. De Milliano's Vlaamse
collega, Reginald Moreels, was enige tijd eerder overgestapt naar
de politiek, ook naar de CVP. Voor deze partij werd Moreels staats-
secretaris voor Ontwikkelingssamenwerking in het kabinet van
Jean-Luc Dehaene.

Net als zijn Belgische collega motiveerde De Milliano zijn stap
richting christen-democratie met zijn ervaring als hulpverlener.
Hij had regelmatig te maken gekregen met de vele christelijke or-
ganisaties die binnen de ontwikkelingssamenwerking actief zijn.
De Milliano zei daarover in een vraaggesprek: 'Mensen schampe-
ren om het CDA-concept van de zorgzame samenleving, maar ik
heb in ver-weglanden gemerkt dat je moet investeren in sociale
cohesie.'²⁰

Nadat eerst buitenlandwoordvoerder De Hoop Scheffer, die De
Milliano kende uit het internationaal circuit, en daarna partijvoor-
zitter Helgers gesprekken hadden gevoerd met de AZG-directeur,
stemde De Milliano toe in een gesprek met de commissie-Rom-
bouts.

Men zou verwachten dat die luid applaudisseerde toen Helgers
met zijn vangst thuiskwam. Dat viel tegen. Christen-democraten
die aan hem snuffelden viel in de eerste plaats op dat hij niet zo
scherp en bondig formuleerde als men van christen-democraten
nieuwe stijl verlangde. De stotterende stijl waarmee hij als hulp-
verlener vanuit slagvelden in Somalië, Bosnië, Cambodja, of an-
dere brandhaarden voor de televisie verslag had gedaan, viel zon-
der deze achtergrond pas goed op.

Bovendien wekte De Milliano de indruk dat hij, in de voetspo-
ren van zijn Belgische en Franse collega's, een staatssecretariaat of
ministerschap interessant zou vinden, zoals hij ook later, tijdens
een eerste televisie-optreden als Kamerkandidaat in de NOS-ru-
briek *Den Haag Vandaag*, liet doorschemeren. Het gesprek met de
vertrouwenscommissie verliep dan ook uitermate stroef. Rom-

bouts ondervroeg hem zo kritisch dat 'De Milliano op een gegeven ogenblik zijn pukkeltje pakte en kwaad wegliep. Ik ben hem toen nog nagelopen en heb hem teruggehaald.'

Het viel niet mee om, in De Milliano's woorden, zich zo snel beroofd te zien van zijn verheven beeld als reddende engel. 'Ik wil mezelf verlossen van een heiligenimago: Milliano, de nieuwe El Salvador, de hulpverlener met een grote H,' zei hij in een interview vlak na zijn aantreden als kandidaat-Kamerlid. 'Je krijgt op een gegeven moment het gevoel dat je een instituut bent en het kan nooit kwaad een instituut af te breken.'²¹

De afbraak kwam heel vlug en heel radicaal. November 1998, zes maanden na het aantreden van De Milliano als Kamerlid, nam hij weer afscheid van de fractie. Aanleiding vormde het in zijn ogen inhumane asielbeleid dat de Tweede-Kamerfractie, in weerwil van het verkiezingsprogramma, voorstond. 'Ik heb de verkeerde keuze gemaakt,' zei hij tijdens de persconferentie naar aanleiding van zijn tumultueuze vertrek. 'Het CDA is niet mijn partij.'

Zijn vertrek was niet alleen het gevolg van de moeizame overschakeling van een beroemde reddende engel naar de anonimiteit van het Kamerlidmaatschap. Het vormde ook een treffende illustratie van het eerder geschetste probleem waarmee het CDA als politieke partij worstelde.

Als partij van het middenveld die een aantal immateriële waarden op de politieke agenda wilde plaatsen, liep ze stuk op de links-rechts-tegenstelling in de politiek. De Milliano overkwam hetzelfde. Zijn keuze voor de christen-democratie kwam voort uit een authentiek klinkende waardering voor het positieve werk van christelijke hulpverleners in het middenveld van de Derde Wereld.

In de politieke praktijk van het Binnenhof liep De Milliano echter vast op het naar zijn idee rechtse asielbeleid dat de fractie voorstond. Het verkiezingsprogramma dat juist door de buitenwereld geprezen was om haar politieke duidelijkheid, en dat door De Hoop Scheffer als 'markant en eigenzinnig' was getypeerd, was op het punt van het voorgestane asielbeleid kennelijk toch niet duidelijk genoeg. Zowel De Milliano als zijn 'rechtse' fractiegenoot, asielwoordvoerder Maxime Verhagen, ontleenden er een heel eigen stellingname aan. De koers van de christen-democratie als geheel werd er niet duidelijker op.

De kwestie-De Milliano was niet de enige handicap waarmee Helgers en Rombouts bij de vernieuwing van de partij te maken kregen. Een ander struikelblok was het gedrag van de media.

Die gedroegen zich regelmatig als tegenstanders van het vernieuwingsproces. Vooral kleurrijke Kamerleden als Wim Mateman en Ad Lansink die zich een zekere reputatie bij oudere parlementaire journalisten hadden verworven, maakten van hun persconnecties graag gebruik om hun positie veilig te stellen. Mateman bijvoorbeeld liet zich tot aan zijn politieke doodsmoment door de pers vergezellen.

Voor de avond dat hij van Helgers zelf zou horen dat hij kon gaan, had hij de ganse elektronische pers bij hem thuis uitgenodigd. 'Live' voor radio en televisie probeerde hij partijvoorzitter Helgers te vernederen nadat die hem de slecht-nieuws-boodschap telefonisch had meegedeeld. Toen Mateman zinspeelde op een afscheiding ('Je begrijpt wel Hans, dit kan niet zonder gevolgen blijven'), maar Helgers daar niet op inging, zei Mateman dat wel te begrijpen, omdat Helgers nog niet zo lang meeliep in Den Haag. Het was een loos dreigement.

Wat diezelfde media, en trouwens Mateman zelf ook niet, zich onvoldoende hadden gerealiseerd, was dat Helgers zich van tevoren van de steun van de Kamerkring-voorzitters had vergewist, inclusief die van Mateman. De laatste had de fout gemaakt te weinig zijn *roots* te bewaken. Hij wierp zich wel op als Achterhoeker, maar kwam er steeds minder, en bleef steeds vaker in Den Haag.

Dat bleek tijdens een bijeenkomst in Aalten, Matemans woonplaats, enkele dagen nadat de bijl voor het Kamerlid was gevallen. Mede-Achterhoekers namen hem zijn radio- en televisieoptreden kwalijk dat ze als 'deloyaal' kenschetsten. Ze lieten hem vallen als een baksteen.

Helgers herinnert zich: 'Wim zou weleens laten zien wat er zou gebeuren als ik naar Aalten zou komen. Ook voor die bijeenkomst had hij weer allerlei Haagse media opgetrommeld. Ik kwam daar 's middags aan. "Hans welkom, kom binnen," zei de voorzitter van de bijeenkomst, die ik kende van mijn rondetafelgesprekken. Ik groet hem. Wim komt binnen en zegt tegen diezelfde man: "Hé, jij daar!" Hij kende de naam van zijn eigen voorzitter niet

eens, en dat voor iemand die zo hoog opgaf van zijn contact met zijn achterban.'

Helgers had zijn slag geslagen. Bij de eerste 34 – het aantal zetels dat het CDA nog in 1997 in de Tweede Kamer bezette – stonden zeventien nieuwelingen. Dat was niet het enige opvallende van de lijst. Enkele erkende oppositie-woordvoerders onder zittende Kamerleden zoals Van de Camp (plaats 11 op de concept-lijst), Verhagen (plaats 18), en Hillen (plaats 15) hadden een flink aantal nieuwelingen boven zich moeten dulden.

De reden van deze volgorde werd gevormd door de gebeurtenissen uit 1994. Toen had de kieslijst, nog opgesteld onder verantwoordelijkheid van Brinkman en Van Velzen, ook nieuwe gezichten gekend. Maar die hadden te laag gestaan om de slachtpartij van mei 1994 te overleven.

Helgers wilde er absoluut zeker van zijn dat de geschiedenis zich vier jaar later niet zou herhalen. 'Ik wilde een dusdanige lijst dat met welke uitslag dan ook, de helft van de lijst nieuw zou zijn,' aldus de voorzitter. Daar kwam nog bij dat ook nieuwelingen als Gerda Verburg bij hem op voldoende 'kritische massa' hadden aangedrongen bij de vernieuwing. Als zij te geïsoleerd kwamen te staan in de nieuwe fractie, zou de vernieuwingsgppoging van Helgers alsnog mislukken.

De eerste test daarvan kwam sneller dan menigeen had gedacht of gehoopt. Opnieuw speelde De Milliano, toen nog kandidaat-Kamerlid, een opvallende rol. Op 4 oktober 1997 gaf hij een pittig interview aan *NRC Handelsblad*. Daarin bekritiseerde hij stellingnames van de CDA-fractie in gevoelige zaken zoals de uitwijzing van de illegaal in Nederland verblijvende, Amsterdamse kleermaker, Gümus en zijn gezin, maar ook de afwijzende houding van de fractie tegenover de tentenkampen van de kerken waarin asielzoekers werden opgevangen. 'Ik vind dat de partij haar sociaal gezicht beter in de verf moet zetten. Ik zou daar graag een discussie over beginnen.'²²

Dat lukte, beter dan De Milliano gedacht had. Meteen na het uitkomen van het interview ontstak een deel van de Tweede-Kamerfractie in grote woede, buitenlandwoordvoerder Maxime Ver-

hagen voorop. Die voelde zich persoonlijk aangevallen door zijn toekomstige collega. Al snel lekten berichten naar buiten dat De Milliano een spreekverbod was opgelegd.

Partijvoorzitter Helgers zegt daarover: 'Het was interessant om te zien wat daar gebeurde. Er is namelijk helemaal geen spreekverbod opgelegd.' Het ging volgens Helgers niet om De Milliano maar om hemzelf. De oude garde, die uitermate ontevreden was met de vernieuwing, hoopte de voorzitter te treffen door het gerucht te verspreiden dat De Milliano was gemuilkorfd. Op die manier zou een nieuwe rel ontstaan. 'De achterban zou zo'n spreekverbod misschien niet pikken, en mij vragen dat ongedaan te maken. Dat zou nieuwe onrust geven,' aldus Helgers.

Die onrust bleek trouwens toch niet te vermijden. De vernieuwing van de fractie leidde na mei 1998 namelijk niet tot het gehoopte electorale herstel van het CDA. De (vernieuwings-)operatie mocht dan zijn geslaagd, de patiënt was toch overleden: het gemodder in de oppositie ging voort.

Nog voor het tumultueuze vertrek van De Milliano in november 1998 kwamen de eerste uitingen van onvrede daarover naar buiten. Theo Camps, partijtijger en voorzitter van de werkgroep politieke-partij nieuwe stijl waarvan ook de Limburgse Voncken deel had uitgemaakt, beklagde zich in een weekblad-interview over de geringe ruimte voor de nieuwkomers in de fractie. Hij stelde daar fractievoorzitter De Hoop Scheffer mede verantwoordelijk voor. Wat hem betreft werd de laatste dan ook niet de volgende CDA-lijsttrekker.²³

De rekrutering van nieuwe Kamerleden had een duidelijke relatie gehad met veranderingen binnen de partij. De onvrede van de achterban met de eerdere technocratische uitstraling van het CDA, het streven van de Confrontatie-beweging naar authentieke christen-democratische politiek, ze waren uitgemond in het zoeken naar een nieuw type volksvertegenwoordigers.

Het zoeken naar de nieuwe nummer één, die deze groep bij de verkiezingen van 1998 zou mogen aanvoeren, hield veel minder verband met sfeerveranderingen binnen de partijorganisatie. De aanwijzing van de nieuwe lijsttrekker voltrok zich binnen de klei-

ne club van de partij-elite. De criteria die voor de rest van de lijst hadden gegolden, waren hier onbruikbaar. De aanwijzing van Jaap de Hoop Scheffer in 1997 kwam eerder voort uit een negatieve keuze dan uit het positieve streven naar partijpolitieke vernieuwing.

Op 25 maart 1997 wees het partijbestuur vice-fractievoorzitter De Hoop Scheffer aan als kandidaat-lijsttrekker van het CDA. De selectie was een ware afvalrace geweest. Heerma had na het gesprek met Helgers in augustus 1995, en de pijnlijke gebeurtenissen aan het eind van dat jaar, besloten af te zien van de kandidatuur. Vice-voorzitter Lodders, populair bij het partijkader, hield te veel van afwisselende bestuurlijke werkzaamheden om die ene baan van het lijsttrekkerschap te ambiëren. Ook prominente partijgenoten die gepolst waren zoals Euro-commissaris Van den Broek en RABO-topman Wijffels, hadden geweigerd.²⁴

De enige die het lijsttrekkerschap ambieerde, was De Hoop Scheffer. Na het vierwerf 'nee', was de partij toch bij hem uitgekomen. Partijvoorzitter Helgers motiveerde tegenover het partijbestuur het besluit om hem aan te wijzen met drie redenen: hij beschikte over de noodzakelijke communicatieve vaardigheden om de boodschap van de christen-democratie voor het voetlicht te brengen. Hij had brede parlementaire en oppositionele ervaring, en bezat het bindend vermogen om de partij achter zich te krijgen.

Deze redenen verhielden zich echter slecht met het vaak hardop geformuleerde verlangen in de partijgelederen naar 'gedurfde' en 'authentieke' christen-democratische politiek. Op de schaal van authenticiteit scoorde Heerma met zijn gestuntel zelfs hoger dan de professionele, maar daarmee tegelijkertijd wat gladde presentatie van diens opvolger.

Van De Hoop Scheffer was veel bekend, maar niet dat hij een christen-democraat van het eerste uur was. Integendeel, als diplomaat bij de NAVO was hij enige tijd actief geweest voor een andere partij, de D66-afdeling in Brussel. Pas midden jaren tachtig was hij overgestapt naar het CDA. 'Ik kon bij D66 absoluut niet uit de voeten met de opvattingen over het begin en het einde van het leven,' zo verklaarde hij later zijn keuze. 'Daarom ben ik, zoals Saulus veranderde in Paulus, overgestapt van het beginselloze D66 naar het CDA.'²⁵

Als een durfal stond De Hoop Scheffer ook al niet bekend: integendeel, zijn diplomatieke loopbaan had hem juist getraind in de politiek van de kleine stappen. Bluf bestond daar toch vooral uit het weghalen van een leguaan die bij nacht en ontij de tuin van zijn meerdere, ambassadeur Veringa in Accra, onveilig maakte.

In de politiek was zijn enige opvallende actie een stormloop op minister Pronk geweest, in 1992, toen Indonesië de hulp-relatie met Nederland had opgezegd. Na 1994 maakte hij furore als spits-speler in de oppositie, met name tijdens het eerder genoemde debat over de beveiliging van Schiphol. Maar tot echt scherpe acties waarmee hij de paarse machthebbers het vuur na aan de schenen legde, kwam het daarna niet meer.

Die liet hij liever over aan zijn politieke metgezel, Hans Hillen. Deze media-strategen hielp hem speeches te schrijven, en adviseerde De Hoop Scheffer op politiek gebied. De band tussen de twee was zo nauw, dat Hillen binnen het CDA bekend kwam te staan als de 'leesbril van Jaap'.

Op de avond van de 25ste maart toen de aanwijzing van De Hoop Scheffer bekend werd gemaakt, voelden sommige partijbestuursleden zich dan ook wat ongemakkelijk. Was het besluitvormingsproces wel goed verlopen? Waarom werd er zo hard geklapt toen Helgers de aanwijzing van De Hoop Scheffer kenbaar maakte?

'Het ging me die avond allemaal te snel, te glad,' zegt Karin van Nieuwenhuizen, lid van het dagelijks bestuur sinds 1996, over de bewuste vergadering. 'Er was te weinig discussie. Het was te veel "*le roi est mort, vive le roi*". Ik vond die hele leiderswisseling eigenlijk één groot drama.'

Voor een levendige, maar daarmee ook risicovolle discussie was er op die avond echter geen gelegenheid. Helgers had zich er van tevoren van vergewist dat zijn voordracht namens de 'commissie van vier' niet op grote weerstanden zou stuiten. Eén voor één stelden de Kamerkring-voorzitters zich op achter de voordracht van de nieuwe man.

Op voorstel van de Rotterdamse Kamerkring-voorzitter Arnold van der Heijde sloten de ongeveer veertig aanwezigen vervolgens de ogen. Onder zijn leiding bad het gezelschap voor de

vertrekkende man, Enneüs Heerma, voor de komende man, Jaap de Hoop Scheffer, en voor de partij.

- 14 *Vrij Nederland*, 21-10-1995.
- 15 *Leidsch Dagblad*, 26-11-1996.
- 16 *Radio 1 Journaal*, 31-12-1995 en 2-1-1996.
- 17 *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vergaderjaar 1994-1995*, 31 augustus 1994, 86-5816.
- 18 *Libelle*, 9-2-1995.
- 19 *Trouw*, 15-2-1996.
- 20 *Forum*, blad van het VNO-NCW, 9-1-1997.
- 21 *Trouw*, 16-3-1995 en 18-3-1996.
- 22 Lijsttrekkersdebat, NOS-televisie, 4 maart 1998.
- 23 *Vrij Nederland*, 21-10-1995.
- 24 *Toelichting bij het model voor oppositie met Strategisch Beraad*, advies R. Meines 13-1-1995 aan het CDA, p. 1.
- 25 *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vergaderjaar 1994-1995*, nr. 109, p. 4.
- 26 *CDA-Jaarboek 1995-1996*
- 27 *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vergaderjaar 1994-1995*, nr. 12, 33-2288.
- 28 *NRC Handelsblad*, 8-12-1994, p. 7.
- 29 *Opzij*, mei 1995.
- 30 *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vergaderjaar 1995-1996*, nr. 12-12; *NRC Handelsblad* 7-10-1995.
- 31 Idem, 1995-1996, nr. 1, pp. 2-11.
- 32 Idem, 1995-1996, nr. 16, pp. 46-3458.
- 33 *Hollands Dagboek*, *NRC Handelsblad*, 7-2-1998.
- 34 *Vrij Nederland*, 4-5-1996.
- 35 *Handelingen Tweede Kamer der Staten-Generaal, Vergaderjaar 1995-1996*, nr. 15, 16-18 januari 1996, pp. 43-3349.
- 36 *Reader oppositievoeren*, Steenkamp Instituut CDA, 1994, p. 4.
- 37 *De Groene Amsterdammer*, 22-1-1997.
- 38 *NRC Handelsblad*, 5-7-1997, *Zaterdags Bijvoegsel*, p. 3.
- 39 *CDA-krant*, 1 juli 1995.
- 40 *NRC Handelsblad*, 14-9-1996.

4 TUSSEN BESTUURDERSOCIËTEIT EN POLITIEKE PARTIJ

- 1 *Katholieke Nieuwsblad*, 21-4-1995.
- 2 Idem.
- 3 *CD/Aktueel*, 21-1-1996, p. 16.
- 4 *Algemeen Dagblad*, 14-1-1997.
- 5 *Christen Democratische Verkenningen (CDV)*, 5/'98, p. 204.
- 6 *CDV*, 12/'94, p. 546.
- 7 *International Herald Tribune*, 16-9-1997.

- 8 *NRC Handelsblad*, 15-2-1998.
- 9 *CDV*, 718198
- 10 *NOS-Journaal*, 17-3-1998.
- 11 *CDV*, 12/'95, p. 603-604.
- 12 *Preadviezen voor de jaarvergadering van de Koninklijke Nederlandse Vereniging voor de Staathuishoudkunde, 1995. Inkomensverdeling door activiteit, preadvies van drs. H. Wijffels*, p. 103 e.v.
- 13 *Nieuwe Wegen, Vaste Waarden, aanzet tot een strategisch beraad binnen het CDA*, november 1995, p. 3.
- 14 Idem.
- 15 zie onder meer: Th. Wöltgens in de *Groene Amsterdammer*, 29-10-1997.
- 16 *Trouw*, 3-10-1998, ZenZ, p. 4.
- 17 *NRC Handelsblad*, 28-3-1996.
- 18 *CD/Aktueel*, 20-1-1996, p. 16.
- 19 *CDA-politici in functie. Handreiking*, juli 1992, p. 35.
- 20 *NRC Handelsblad, Zaterdags Bijvoegsel*, 4-10-1997, p. 1.
- 21 Idem.
- 22 Idem.
- 23 *HP/De Tijd*, 30-10-1998.
- 24 *Het Parool*, 5-7-1997.
- 25 *NRC Handelsblad*, 26-3-1997.

5 DOLENDE PELGRIMS IN HET MIDDENVELD

- 1 *Rapport Evaluatie-commissie*, p. 40.
- 2 Kroeger, p. 299.
- 3 *CDV*, 7/8/1994, p. 289.
- 4 *CNV-Opinie*, nr.2, 1997, p. 4.
- 5 *CDV* 12/'95, p. 565.
- 6 *NRC Handelsblad* 26-5-1995.
- 7 *NRC Handelsblad*, 10-2-1993.
- 8 *De Volkskrant*, 10-1-1997.
- 9 *De Volkskrant*, 23-12-1996.
- 10 Idem.
- 11 *Bestuursforum*, februari 1995, p. 51.
- 12 *Trouw*, 26-4-1997.
- 13 *NRC Handelsblad*, 15-5-1997.
- 14 *Trouw*, 18-9-1997.

CONCLUSIE: EEN HEIDENS KARWEI

- 1 Daalder, p. 236.